



ئۇيغۇر توربەتچىلىكىگە ئومۇمىي نەزەر

UYGHUR TORBETCHILIKIGE OMUMIY NEZER

Uyghurlarda İnternétning Qollinilishi Erkin Pikir Bayan Qilishning Wasitisi



(Over view of Uyghur websites: Uyghur Internet as tool for free expression)



Kirish söz:¹

Uzaq mezgillerni bésip otken kompyutér téxnikisining tereqqiyati otken esirning axirlirigha kelgende pütün dunya miqyasida kompyutérni omumyözlük qollinish emelge ashuruldi jümlidin uyghurlarmu bu téxnika inqilabtin oz ornini tépishqa her halda ülgürelidi. Kompyutér uchur téxnikisi insan hayatining her saheliride keng qollinishiga egiship ong tanasip halda intérnét - tor uchur-alaqisining keship qilinip tiz sür'ette rawajlinishi insanlarning uchur almashturushidiki zaman we makan cheklmisige uchrashtek kona qélipni buzup tashlap ýengi bir uchur dewrni bashlidi.

Undaqta uyghur jem'iyyiti eng achchiq qismet we tragédiyilerni bésip otken ötkenki esirning axirqi 10 yili bu esirning birinchi 10 yilda ýengi uchur-alaqe téxnikisi intérnét tori uyghur jem'iyyitige qandaq özgirishlerni élip keldi? 1949- yili xitay dölet terkibige qoshuwalghan we 1955- yili shinjang uyghur aptonom rayonni dep nam bérilgen uyghur wetini sherqiy türkistan (uyghuristan) we bu elning yerlik étnik milliti bolghan uyghurlar oz naraziliqlirini xitay hökümitige bildürüşte, pikri erkinlikli hoquqini qollinishta zörür wasite bolghan intérnét tor alaqisining roli qandaq boldi? Xitay dölitining intérnét tori - erkin uchur alaqilerni qattiq kontrol qilish herikiti bilen uyghurlarning intérnét tor uchur wasitiliridin paydilinip öz jem'iyyitidiki siyasiy we ijtimaiy mesililerni otturigha élip chiqishi we hel qilishning yollirini izdishi otturisidiki küresh jeryanliri qandaq rawajlandi we qandaq aqwetlerni élip keldi? Uyghurlar dunya intérnét torida mewjutmu? Egerde mewjut bolsa kölimi we orni qanchilik? Bu maqale del yuqirida éytip ötülgén mesililerni asas qilghan halda uyghurlarda intérnét torining qollinilishi we uning erkin pikir bayan qilishtiki ehmiyetliri mahiyetlik tehlil qilinidu.

Mezkur maqalining merkezlik obyékti² uyghurlarning (sherqiy türkistandiki) bu dunyawı uchur-alaqilishish téxnikisi intérnét torni qandaq özlirige özleshturgeligidin tartip bugünkü ehwalliri 2009- yili yüz bergen "5-iyul ürümchi wegesi" ning aldi – keynide bolup otken uyghur we xen xitay milliti otturisidiki étnik toqunushlarga birleshtürülüp, weqedin keyin xitay hökümitining rayondiki intérnét we uchur alaqilirini bir yilga qeder üzüwetkenlik, taki bugünkü kün'ge qeder kop sandiki uyghur torbékétirining taqaqliq halette turuwatqanlıq, xitay hökümitining uyghurlarning oz aldigha rawajlandurghan intérnét tor - alaqe uchur wastillirigha qarta ijra qiliwatqan teqiblesh siyasetining uyghur jem'iyyitige körsetken tesirliri

¹ Mezkur maqale 2011- yili noyabir kembrij uniwérsitétining ichki asiya tetqiqati zhurnilida doktor reychél harris bilen birlikte "nezirje teklipli: uyghur torbetchilikige bir nezer" dégen nam bilen neshrdin chiqtı.

"Invitation to a Mourning Ceremony": Perspectives on the Uyghur Internet. Authors: Rachel Harris & Aziz Isa. Published by Inner Asia Studies of Cambridge University. *Inner Asia*, Volume 13, Number 1, 2011 , pp. 27-49(23) Publisher: BRILL
<http://www.ingentaconnect.com/content/brill/inas/2011/00000013/00000001/art00003>

² Mezkur maqalida élip baridighan néqizlik mulahize sherqiy türkistan (shinjang) diki uyghur jem'iyyitining intérnét qollinishi, uyghur torbetchilik tereqqiyati we xitay hökümitining yürgütüwatqan intérnét uchur-alaqilirini teqiblesh siyasetliri qatarlıq ehwaller 2009- yili yüzbergen "5-iyul ürümchi wegesi" ge baghlinip mulahize élip bérilidighighi üçhün muhajirettki uyghur torbékétirili mezkur maqalining asaslıq tetqiqatı obyékti qılınlıdı-aptordin.

we xitay hökümitining bu xildiki siyasitige xelq'araning qandaq inkasta bolghanliqi, sherqiy türkistanning ichidiki intérnét tor alaqe wasitilirining muhajiretka uyghurlar bilen bolghan cheklid baghlinishliri qatarliq bir türlü amillar uyghur wetinide we dunyada bolup otken weqeliklerge birleshtürülüp mulahize élip baridu.

Uyghur intérnét - torbetchilik tereqqiyatigha bir nezer

Insaniyet pen- medeniyitining yéngi bir uchur - alaqe dewri - intérnét (world wide web = www) tor arqliq uchur almashturush 1991- yili 8- ayning 6- küni en'giliyilik kompyutér mutexessisi tim berners-lee³ teripidin élan qilghan tunji tor bettin bashlan'ghan bolup bu qisqihine 20 yilliq dunya intérnét tereqqiyatning musapisi insanlarning uchur - alaqe ishlirini pewqul'adde asanlashturdi we bu yéngi alaqilishish téxnikisi tiz sür'et bilen dunyaning bulung – puchqaqlırıghiche tarqaldi.

Jümlidin uyghurlarmu bu yéngi uchur téxnikisini qollinishtin sirtta qalmidi elwette. Uyghur élide kompyutér we intérnét programmilirigha qiziqish we deslepki türde uyghur tilidiki yumshaq détallirini ishlesh uyghur aliy bilim yurtlirida 1990- yillirining bashliridin bashlan'ghan bolup, aliy mekteplerde mexsus kompyutér derslikliri tüzülüp chiqilghan idi. Intérnétning meydan'gha kéléshige egiship intérnét mulazimetliri teminleydighan uchur - alaqe shirketlirimu qurulushqa bashlidi we buningha ulinipla nurghunlighan yéngi téxnikilargha hewesmen iqtidarlıq uyghur yashliri bu sahede izdinishni bashliwetti.

Gerche eyni waqitta uyghur yéziqi kona yéziqini (ereb élipbesi asasidiki uyghur yéziqi) intérnét tor betliride eynen körsitip béréleydighan uyghur yumshaq détalliri téxi toluq yasap chiqilmaghan shara'itta bu yéngi téxnika inqilabining arqida qélishni rawa körmigen méhnetchan uyghur ziyaliliyimiz zor tirishchanliqlarni körsitip tunji uyghur torbékétirini yasap chiqtı. Buning misali süpitide uyghur intérnét tor tereqqiyatining deslepki hülini salghan töhpikar yashlirimizdin nijat, dilmurat, tursun ependilerni hörmət bilen ésimizge alımız.⁴

Eyni waqitta uyghur jem'iyyiti téxi kompyutér we intérnétning némilikini chüshinishke ülgürüp yétemigen bir waqitta uyghur torbékétirining roypaqchiqishi we yéngiliqni öginishke teshna yashlirimiz bilen uchrishishi uyghur hayatigha alemshumul özgirishlerni élip keldi. Buning tipik wekili süpitide 1999-yili yasalghan we eyni waqitta uyghur jem'iyyitige we muhajiretka uyghurlargha keng tonushluq bolghan makanim,

³ Berners-Lee - Britaniyelik kompyutér alimi we inzhénér. U 1955- yili 8- yanwar en'gliyede tughulghan. [Berners-Lee was born in London, England, on 8 June 1955. he first [web site](#) built was at CERN, and was first put on line on 6 August 1991]: http://en.wikipedia.org/wiki/Tim_Berners-Lee

⁴ Uyghurlar we intérnét. Oghlan ehmet teripidin yahoo "uyghurlar xet alaqe guruppsi" gha élxet arqiliq 2003- yili 6- ayning 23- küni yollan'ghan. Menbesi: <http://groups.yahoo.com/group/uygurlar/message/3384>

uyghursoft we almassoft qatarlıq torbetlirini misal qılıp körsiteleymiz. Buning ichide uyghur torbékétlinining tunji asasını salghan makanim tor békítining töhpiliri alahide gewdilinidu.

Dunya torbetler arxipi (Internet Archive)⁵ ning statistika qilishiche 1996- yilidin hazirghiche pütün dunya miqyasida 150 milyardtin artuq torbékétler arxipqa élin'ghan bolup "makanim.com"⁶, "uyghursoft.com"⁷ qatarlıq eng baldur yasalghan bir qanche uyghur torbékétlinining arxipliri tepsiliy körsitilgen.

Gerche uyghursoft we almassoft qatarlıq birqanche uyghur yumshaq détallarni tereqqiy qildurghan kespiy torbékétler makanim torbékétidin burun xelqimiz bilen yüz körüşup Uyghur torbetchilikining deslepki asasını salghan bolsimu emma bu torbékétlernening kompyutér yumshaq détallarni omumlashturush we sétishtin ibaret kaspiy tijaretni asas qilghanlıqi üçhün uyghur jem'iyyitining asasiy qatlamlırichiche kéngiyelmigen yaki uyghur yashlırinining teshna boluwatqan her sahediği yéngiliqqa telpünüş éhtiyajini qamdiyalmaghan.

Mana bu boshluqlarni 1999- yili nijat ependi teripidin échilghan tunji uyghur ammiwi torbékiti - < makanim.com > cheklik derijide toldurdi dep jezim qilalaymiz.

Makanim torbékiti eyni waqitta uyghur jem'iyyitide yashlarning alahide qiziqishni qozgħighan we shöhriti zor bolghan torbékét bolupla qalmastin weten sirtidimu alqishqa sazawer bolghan torbékétlernening biri idi. Uyghur torbetchilikide makanim torbékiti eyni waqitta tunji bolup uyghur millitining tarixığha we medeniyyitige a'it uchurlar bilen teminligen, naxsha – muzikilarini torgha élip chiqqan torbékétdur. Makanim torbékítining shu qeder meshhur bolup kétishing yene bir étirap qilmay turalmaydighan artuqchiliqi uning "makanim chayxanisi" dur. Bu yerde tarixqa aylan'ghan makanim torbékítini téximu yaxshiraq bilish üçhün qisqihine qılıp özümning yawropagħha musapir bolup kelgen tunji yilda "makanim chayxanisi" da ötküzgen künlirimdin oqurmenlerni xewerdar qilishni muwapiq kördüm. Shuni sherhlep ötüşh kérekki eyni waqitta xitay dölitining intérnét torigha bolghan kontrolluqi téxi mukemmel bir sistémiliq shekilde teshkil qilinmaghan yaki ijra qilinmaghan bolup makanim torbékítining "chayxanisi" eyni waqitta weten sirtidiki uyghurlar bilen weten ichidiki uyghurlarning uchrishidighan

⁵ *Intérrnét tor arxipi- 1996- yilidin hazirgha qeder pütün dunya miqyasida 150 milliyyartin artuq torbékétlernening arxipi izdiyeleysiz [Web Archive Browse through over 150 billion web pages archived from 1996 to a few months ago]: <http://www.archive.org/web/web.php>.*

⁶ *Makanim.com torbékítining 2000-yili7-ayning1- künidiki dunya intérnét tor arxipidin körünüshi: <http://web.archive.org/web/20001018132112/makanim.com/uighur/indexuy.html>*

⁷ *Uighursoft torbékítining 2000- yildiki dunya torbékétler arxipidiki körünishi: <http://web.archive.org/web/200010112105/www.uighursoft.com/>*

ortaq makani bolup, köpinche waqtlarda xitay "sezgür" dep qaraydighan mesililer üstide pikirler bolatti.

Ésimde qélishiche bir künlük ishimni tamamlichandin kényin qilidighan tunji ishim intérnét kafisi tépip makanim torbékitege kirish we "makanim chayxanisi" da chay ichkech wetendiki yashlar bilen paranglishish bolatti...

Resim 01: 2000-yili 7-ayning 1- künidiki <makanim.com> torbékitingin körünüushi. Menbe <web.archive.org> din élindi.

The screenshot shows a web page from the year 2000. At the top, there's a navigation bar with tabs for 'Biket Toghrisida', 'Biket Qurulmisi', 'Guruppa Ezaliri', 'Teklimakan BBS', and 'Tordaxlar Adresliri'. Below the navigation bar, there's a decorative header featuring traditional Uyghur patterns and the text '塔克拉瑪干 TEKLIMAKAN' (Taklamakan) in Chinese and 'تەكلىماكان' in Uyghur. The main content area contains several text blocks and links. One prominent link is 'IUY bilen yezilghan bet [www.misiran.com] NEW'. There are also sections for '19111-1-30. Yekxenbe' and 'Teklimakan Cayhanisi'. On the right side, there are input fields for 'Ismingiz:' and 'Xifir:', and a button labeled 'Parangliximen'. A large blue banner at the bottom of the page contains the text 'Yengi ehwallarge muxtir bolung'. To the right of the banner, there's a list of names under the heading 'Dostane Ulunuxlar'. The footer of the page includes a copyright notice '2000-7-1-Kundin'.

TAEKLIMAKAN----Xinjan... alt.hypertext | Google Gro... +

web.archive.org/web/20001018132112/makanim.com/uighur/indexuy.html

塔克拉瑪干 TEKLIMAKAN

Biket Toghrisida Biket Qurulmisi Guruppa Ezaliri Teklimakan BBS Tordaxlar Adresliri

19111-1-30. Yekxenbe

Teklimakan Cayhanisi

Ismingiz: _____

Xifir: _____

Parangliximen

Yengi ehwallarge muxtir bolung

E-Mail ni kirguzung

Muxtir Qayturux

Dostane Ulunuxlar

- Dilmurat tor beti
- Muhter tor beti
- Uighur Soft
- Ardem tor beti
- Almas Soft
- Mohammed ibrahim
- Uqkun Soft
- Kokbore Kulubi
- Alma computer
- Bohra Soft

2000-7-1-Kundin

Bu del 2000-yili bolup yawropadiki men turghan sheherdiki yashlarning köpinchisi bu makanim chayxanisida paranglishatti.

Bu chayxanining artuqchiliqi bir söhbet guruppisida asasen dégendek qandaq paranglarning bolunuwatqanliqi ékrandin ötüp turatti we bu guruppigha kirgen hemme kishiler yézilip ötüwatqan xetlerni oz ara oquyalaytti. Chayxanidiki söhbetler bezide téniç, siliq bolsa bezide keskin bolatti. "sezgür" témlilar üstide söhbet da'im bolup turatti hetta bezide "yashisun sherqiy türkistan! ", "xitaylor yoqalsun!" dégendek sho'arlar mu yézilip turatti. Emma uzaqqa barmayla bu makanim torbékiting échilmas bolup qalghanliqidin xewer taptuq. Axiri makanim torbékiti uyghur jem'iyyitidin üntinsizla ghayib boldi.

Makanim torbékiting taqilishi eyni waqitta héch bir uyghur yashliri körüşni xalimaydigan bir ré'alliq idi. Eslimillirimning axirida makani torbékiti toghrisidiki bu bayanlarni makanim torbékiting qurghuchisi nijat ependining bir dostigha éytqan bu sözliri bilen ayaghlashturimen: "pichaq turmushta kem bolsa bolmaydigan nerse emma u közige qan tolghan ademning qoligha chüshse qatilliq qoraligha aylinidu" ⁸.

Intérnét uyghur jem'iyyitidiki ijtimaiy we siasiy mesililerni otturigha qoyidighan pikir erkinlikini ipadileshning wastisigha aylan'ghan dewr

▪ Uyghur torbetchilikining omumiy rawajlinishi

21-nesrning kirishi bilen uyghur jem'iyyitining türlük saheliride kompyutér we intérnétning qollinish salmiqining éshishigha egiship, uyghur yashliri we ottura yashtikilerning intérnétqa bolghan qiziqishining kéngiyishi netijiside uyghur torbéketrinining sani we kölimi künsayın zoriyishqa qarap yüzlendi.

Deslepte uyghur torbéketrin omumiy yüzük dégendek mezmun jehettin asasen bir xil usululta rawajlinip uyghur medeniyitini tonushturush, uyghur tarixini bayan qilish, edebiy eserler betlirini échish, zor salmaqta naxsha-usul awaz, awazlıq eserler, sin filimliri (kino qanalliri we mtv widiolar) qatarlıq kopxil wasitilerni qoyush , chayxana we bbs yeni munber – pikir qilish sehipilirini échish qatarlıq mezmunlarni oz ichige alghan halda oxshash qélipta rawajlinish we yéngi mezmunlarni tekrar oz ara köchüp bérish, téxnikiliq jehettin oxshash modéllarni qollinishtek yüzlinish bilen rawajlan'ghan bolsa bolupmu uyghur kompyutér mutexessisi gheyret kenji ependining zor tirishchanlıqı

⁸ Uyghurlar we intérnét. Oghlan ehmet teripidin Yahoo uyghurlar xet alaqe guruppisigha élxet arqılıq 2003- yili 6- ayning 23- kuni yollan'ghan. Menbesi: <http://groups.yahoo.com/group/uygurlar/message/3384>

netijiside uyghurche xet tehrirligüchi yumshaq détalni ijad qilishi yeni uyghur kona yéziq élipbesini torbetlerde biwasite körsitish we uyghur kompyutér yéziqi (uky) yeni uyghur yéziqining roman (latin) élipbeside yézilishi (uyghur yéngi yéziqi) bilen uyghur kona yéziqi (uyghur ereb élipbesi asasidiki yéziq) oz -ara bir-birige uyghur xet tehrirligüchi (uyghur édit) arqiliq yaki eng yéqinqi uyghur kona yéziqini biwasite <Windows office> sistémisida tehrirlesh qatarliq eng qulayliq yumshaq détal téxnikilirining meydan'ha keltürülüshi bilen uyghur tor dunyasida uyghur kona yéziqi élipbesi boyiche ishlen'gen torbetler nahayiti tiz sürette köpiyishke bashlidi.

Xuddi pütün dunyada intérnat torbékétliri tunji neshr qilin'ghandin buyan hazarigha qeder qanche milyard torbékétning barlıqini éniq statistika qilish tes bolghandek uyghur torbékétlirining sanining qanchılık ikenlikini hésablap chiqishmu qiyin bir mesile emma oghlan ehmet isimlik bir uyghur teripidin 2003- yili 6- ayning 23- künü yahoo "uyghurlar xet alaqe guruppsi" gha élxet arqiliq yollan'ghan "uyghurlar we intérnat" namlıq maqalida bu heqte bir yüzevi yip uchi otturigha qoyulghan.⁹

Bu maqalida körsitilishiche 2005 yiligha qeder uyghur torbékétlirining sani 4200 ge yetken. "kompyutér we turmush" zhurnilining 2005- yilliq 1-sanida xewer qilishiche shinjang uyghur aptonom rayoni miqyasida yéngidin 1777 torbékétning échilghanlıqi, bularning ichide 800 din artuq torbékétlernening rayondiki uyghur qatarliq az sanlıq milletlerning yéziqidiki torbékétler ikenlik körsitilgen.

Uyghur torbetchilikining tiz tereqqiy qilishi torbékétlernening kesiplishishi yeni mexsus türlerge merkezlishishdek yéngi bir tereqqiyat yulunushini meydan'ha keltürdi. 2002- yilning bashliridin uyghurlar oz aldigha achqan torbékétler ma'rip, tarix, pen - medeniyet, ilmi tetqiqat, edebiyat, tébbiy ilim, karxanilar, maliye- tijari kesipler qatarliq nurghunlighan sahelerde kesipleshken uyghur torbékétliri meydan'ha kéléshke bashlidi. Bu torbékétlernening ichide uyghur jem'iyyitidiki ijtimáiy we siyasiy mesililerni teshebbuskarlıq bilen otturigha qoyup, uyghur jem'iyyitining we xitay hökümet da'irilirining diqqitini alahide tartqan uyghurbiz, diyarim, shebnem, salqin qatarliq bir qanche torbékétlerni misal qilip körsitishke bolidu.

⁹ Uyghurlar we intérnat. Oghlan ehmet teripidin Yahoo "uyghurlar xet alaqe guruppsi" gha élxet arqiliq 2003- yili 6- ayning 23- künü yollan'ghan. Menbesi: <http://groups.yahoo.com/group/uygurlar/message/3384>

- **Uyghurlarning intérnét tori arqılıq oz jem'iyitini özgertish istekliri: uyghur jem'iyitidiki ajiz, yétim - yésirlargha tor arqılıq yardım qilish seperwerlikliri**

Insanlar özlirining hayat pa'aliyitide jümlidin özliri peyda qilghan möjiziliride muqerrer halda yoqluqtin barliqqa, kichikliktin chongluqqa, ajizliqtin küchlüklükke yüzlinidu yene oz nöwitide bu tereqqiyatlarning qarshisigha méngip zawalliqmu yüzlinidu. Bu hazirghiche bizge melum bolup kelgen insanlar jem'iyitining tebi'iy tereqqiyat jeryanidur. Uyghurlarmu bir millet süpitide bu insanlar tebi'iy qanundin mustesna emes. Uyghurlar tarixtin buyan özliri yashawatqan dölette, tar jehettin alghanda özliri yashawatqan cheklik jem'iyette özni özi dölet qurup idare qilghan dewrlerde bolsun yaki bashqa millet (dölet) ning bashqurushida yashighan dewrlerde bolsun oz qownigha ige chiqishni, bir-birlirige méhir - shepqed, muhebbet yetküzüşni her waqit millet we exlaq burchi dep bilip kelgen millettur. Shunga bu heqte xelqimiz "ish birlikte, kuchi ömlükte" digen ata sözini pütüp bizge miras qaldurghan.

Démek yuqirida bayan qilip ötkinimdek ýengi esirdiki ýengi téxnika - uyghur torbetchilikining tiz sürette tereqqiy qilishi mu'eyyen basquchta uyghur jem'iyitige oz tesirini körsitishke bashlidi. Xelqimiz oz en'enisige warisliq qilip oz jem'iyitidiki nahayiti cheklik imkaniyet intérnét tori - uyghur torbékétliri arqılıq uyghur jem'iyitining ijtimaiy we siyasiy mesililirini hel qilishining chare - tedbirliürtü üstide izdinishni bashliwetti. Bu nezeriye jehettin éytqanda bir jem'iyettiki naraziliqning yaki pikir erkinlikining intérnét torbékétliride ipade qilinishidek ýengi bir shekilidur.

Uyghur torbékétliride oz xahishini eks ettürgen bu izdinishler töwendikidek bir qanche témilargha merkezleshken bolup asasliqi uyghur yashlarni nishan qilghan halda uyghur milliy kimlik, edep exlaq we islami diniy terbiyilerni bérishni meqset qilghan témilarni köplep bérish, uyghur tilining uyghur rayonida xitay dölitining milliy térritoriyilik aptonomiye qanuni boyiche hökümet we ma'aripta resmiy shekilde yaki xitay tili bilen teng derijide qollinishini teshebbus qilish, insan heqliri bilimliri bilen teminlesh, munber sehipiliride uyghur jem'iyitide yüzbériwatqan yaman ish, yaman heriketlerge oz watida tenqidiy pikir bérish, asasiy qatlamlardiki déhqanlarning der-elemlirini anglitish we parixor hökümet emeldarlinining jinayetliri ustidin shikayet qilip yézilghan xetlerni ochuq élan qilish, xitayche torbékétlerde élan qilin'ghan xelq'ara we xitay dölitining ichide boluwatqan puqra we hökümet otturisidiki herxil sezgür bolghan siyasiy we ijtimaiy xewerlerni uyghur tiligha oz waqtida terjime qilip torbetlerge qoyush qatarlıq pa'aliyetlerni aktiqliq bilen qanat yaydurghan bolup bu arqılıq uyghur jem'iyitide mewjut boluwatqan siyasiy - ijtimaiy mesililerni hel qilishning charisini izdesh, xelqimizning qanun éngini östürüşke kowruk bolush, namratliqtin oquhsız qalghan uyghur ösmürlerge, éghir késellerge giriqtar bolup dawalinishqa qurbi yetmigen ajiz bimarlargha we yétim-yésirlargha xalis yardım qilish dolqunlirini qozghash qatarlıq türlü mezmunlarga mujessemleshtürüşhimiz mumkin.

Buning misali süpitide dunya torbékétler arxipi (internet archive) arqılıq téipip chiqilghan "sebiyler" (sabilar.org) torbékítining bash bétige bérilgen bir parche xewerni oqurmenlerning diqqitige sunmaqchimen¹⁰:

Bu xewer sabilar torbékítining bashbétige 2002- yili 4-ayning 10 küni qoyulghan bir muraji'et xaraktéridiki bayanat bolup, uningda bérilgen melumat 2001- yili shinjang medeniyiti zhurnilining 5- sanigha bésilghan "sha'irgha késel tekken künlerde" namlıq eserdin élin'ghanlıqi qeyt qilin'ghan.

Resim 02 de mundaq yézilghan: (resim 02 ge qaralsun)

[aka-singil ikkisi 20 yüendin jem'iy 40 yüen oqushluq puli tolishi kérek iken. 360 kün, tangdin shamghiche ishlichen japakesh ata - ana tügmes séliq we jerimanilerdin ashurup aran 20 yüen béréleptu. Bu 20 yüenni 13 yashlıq aka 10 yashlıq singlisigha ötünüptu: "bu pulni siz tölep kitab éling, yaxshi oqung" deptu singlisigha. Mesum oghul singlisini mektepke uzitip, özi mehellining sirtigha kétiptu. Kechte uning jesitini dongghaq jigdige ésiliwalghan yéridin tépishiptu ...

-"sha'irgha késel tekken künlerde". Shinjang medeniyiti" 2001- yili 5- sani

Bu paji'e xoten wilayiti kériye nahiysiside yüz bergen yene qanchilghan sebiylirimizni mushuningha oxshash paji'eler kütüwatidu? Bu tor békitimizde shinjangdiki iqtisadi qiyinchiliq tüpeyli oqushtin qélish xewpige duch kéliwatqan sebiyler toghrisidiki uchurlarni köreleysiz. Ularnı mektep qoynigha qayturup kélish üçhün tirishchanlıq körsitiwatqan xalıslar sepige qoshulushingizni chin dilimizdin ümid qilimiz.]

¹⁰ Sabilar torbikiti 2002-yili 10-ayning 4-kunidiki korunushi:
<http://web.archive.org/web/20020204091015/http://www.sabilar.org/>

Resim 02: Sebiyler torbékiti 2002-yili 4-ayning 10-künidiki körünüshi: menbe <web.archive.org> din élindi.



Jemi sebiler 155 neper, hazarighiche yardegme erishkini 34 neper.

ئاكا سىخلى ئىككىسى 20 يۈەندىن جەمئىي
40 يۈەن ئوقۇشلۇق پۇلى تۆلىشى كېرەك ئىكەن.
360 كۈن، تاشىدىن شامغىچە ئىشلىرىنىڭن جاپاکەش
ئاتا. ئانا تۈگىمىسى سېلىق ۋە چەرىمانلىرىدىن ئاشۇرۇپ
ئاران 20 يۈەن بېرەلەپتۇ. بۇ يېڭىرمە يۈەننى
13 ياشلىق ئاكا 10 ياشلىق سېلىسغا ئۆزتۈنۈپتۇ: «بۇ
پۇلنى سىز تۆلەپ كىتاب ئىلىڭ، ياخشى ئوقۇڭ»
دەپتۇ سېلىسغا. مەسۇم ئوغۇل سېلىسىنى
مەكتەپكە ئۆزۈتۈپ، ئۆزى مەھەلللىنىڭ سىرتىغا
كىتىپتۇ. كەچتە ئۇنىڭ جەستىنى دوڭغاق جىڭدىگە
ئېسىلىقىغان يېرىدىن تېپىشىپتۇ...

Dostane Ulinix

[Gulistan](#)

[makanim](#)

[misiran](#)

[oyghan](#)

[izdinix](#)

[baxegim](#)

[milletler](#)

[almassoft](#)

[uighursoft](#)

[uighuronline](#)

[uyghurlinux](#)

[uighurnews](#)

[yene>>](#)

بۇ پاجىئ خوتىن ۋە لىايىتى كىرىي ئامىسىدە يۈز بىرگەن يەنە قانچىلىغان
سەبىلەرمىزلى مۇشۇنىڭغا ئوخشاش پاچىئىلەر كۆلۈۋاتقاندۇ!
بۇ تور بېتىمىزدە سىز شىنجاڭىدىكى ئىقتىادى قىينچىلىق تۆپەيلى ئوقۇشىن
قەلىش خەۋىىسگە دۈچ كەلەۋاتقان سەبىلەر توغرىسىدىكى ئۇچۇلارنى كورەلەيسىز
ئۇلارنى مەكتەپ قۇينغا قايتۇرۇپ كەلىش ئۈچۈن تىرىچانلىق كورىشتۇۋاتقان
خالىلار سەپىگە قوشۇلىشىزلىنى چىن دىلىمەدىن ئۇمىد قىلىمىز.

Eniqliq derijisi 800*600 IE 4.0 din yuquri noshisida korushni tewsiye qilimiz.

Tughni Abdireyim teminligen. Mesile bolsa biz bilen [alagliishing](#).

Axiriqi Ozgertilgen waxti: 04/10/2002 11:00:44

- **Diyarim torbékitining uyghur jem'iyyitige yetküzgen xeyri - saxawetlik ishliri**

Uyghur jem'iyyitide ösmürlerge, yétim-yésirlargha, doxturxanilarda dawalinishqa qurbi yetmigen bimarlargha yardım qilish üçhün torbékétlerde i'ane toplash pa'aliyiti élip béríp nurghun kishilerge bolupmu ösmürlerge méhir - shepqt yetküzgen wekil xaraktérdiki uyghur torbékétirining biri diyarim torbékétidur.

Men diyarim torbékiti we uning qurghuchisi dilshat perhat¹¹ ependini 2005- yili tonushqa bashlighan. Shexsen men özüm uyghur torbetchilikige alahide qiziqqanlıqım we weten ichide bu sahediki yashlar bilen pikir almashturush istikide bolghanlıqım üçhün bir qanche qétim dilshat perhat ependi bilen uyghur torbetchilik téxnikiliri üstide télénfonda paranglashqan idim.

Bolupmu 2009- yili yüz bergen qanlıq "5- iyul ürünchi weqesi" din kényin diyarim, salqin, shebnem¹² qatarlıq asaslıq uyghur torbékétirining qurghuchiliri, torbékét bashqurghuchiliri we tor yazarlarını xitayning ürünchi da'iriliri qolha alghandin kényin mende xitay hökümitini shu qeder chöchütken we nurghunlıghan uyghur yashlirining türmige qamilishini keltürüp chiqarghan bu uyghur torbetchılıki üstide bir tetqiqat élip bérishni bolupmu uyghurlar intérnét - torbékétler arqliq özning arzu-armanlırını qandaq eks ettürdi weyaki oz nöwitide uyghur torbékétleri oz jem'iyyitige qandaq paydılıq ishlarnı qilghanlıqını bilish istiki peyde bolghan idi. Mana eynen shu meqsette eyni waqitta diyarim torbékítining qurulushigha teng shérik bolghan chet'eldiki tor bashqurghuchisi dilshad perhatning akisi dilmurat perhat ependi bilen bu heqte teşsiliy söhbetalishish pursitige ige boldum.

Dilmurat perhat ependining mange éytishiche diyarim torbékiti 2005- yilidin bashlap uyghur élidiki namrat, késel we oquhsız qalghan ösmürlerge yardım qilish, ajiz, yashan'ghan we dawalinishqa qurbi yetmigen bimarlargha méhri shepqt yetküzüsh pa'aliyetlirini üzüldürmey élip barghan. Dilmurat ependi manga éside éniq bolghan 2007- yilidin buyanqi diyarim torbékítide élip bérilghan bir qisim xeyr-saxawet pa'aliyetlirini tonushturdi: "2007- yili aprélgiche diyarim torbékítide qanat yaydurulghan ürünchi yétim balilar mektipige i'ane qilish seperwerlik herikitige

¹¹ *Shinjang télémiziye qanilining uyghurche anglitishi- "chin yürekten chin sözler" programmisida élip bérilghan "uyghur torbékétleri heqqide söhbet". Bu programmida uyghur torbetirining barlıqqa kéléshi, nöwettiki tereqqiyati we qandaq qılghanda uyghur torbékétirinin ünümük paydilan'għili bolidiġħanlıqi toghrisida diyarim torbékítining qurghuchisi dilshat perhat we meyinħamal torbékétning qurghuchisi nur'eli obul bilen élip barghan söhbet:*

<http://www.youtube.com/watch?v=JQLcDD3NBH4>

¹² Pen américa xewiri: "5-iyul weqesi" din kényin 2009- yili awghustta qolha élin'ghan 3 uyghur torbékét bashqurghuchisigha höküm élan qilindi. Ayrim-ayrim halda diyarim torbékítining qurghuchisi dilshat perhat 5 yilliq, salqin torbékítining qurghuchisi nur'eli 3 yilliq we shebnem torbékítining qurghuchisi nijat azad 10 yilliq qamaq jazasigha höküm qilindi. Bu 3 uyghur torbékétiri shuningdin kényin pütünley taqaldi:

<http://www.pen.org/viewmedia.php/prmID/5236/prmID/1610>

jem'iyettin 75, 000 yüen pul yighdi we diyarim tor békiti shexsen oz namidin bu mektepke 5,000 pul i'ane qildi. We bu yili 5- aydin 12- yaghiche bolghan ariliqta diyarim torbékiteide seperwerlik qilin'ghan xotenlik késil qiz rizwan'gül abduraxmanning dawalinish xirajiti üchün 45, 000 yüen i'ane yighthigan."

Dilmurat ependi yene tonushturup mundaq deydu: " 2008- yili 3- ayda diyarim torbékiteide yekenlik bir uyghur ösmürning börek almashturushqa mohtaj bolghanliqi we kényin bir xitay qizning oz börikini bu uyghur baligha teqdim qilghanliq ish - ishlirini tonushturup jem'iyette küchlük inkas peyda qilghan."

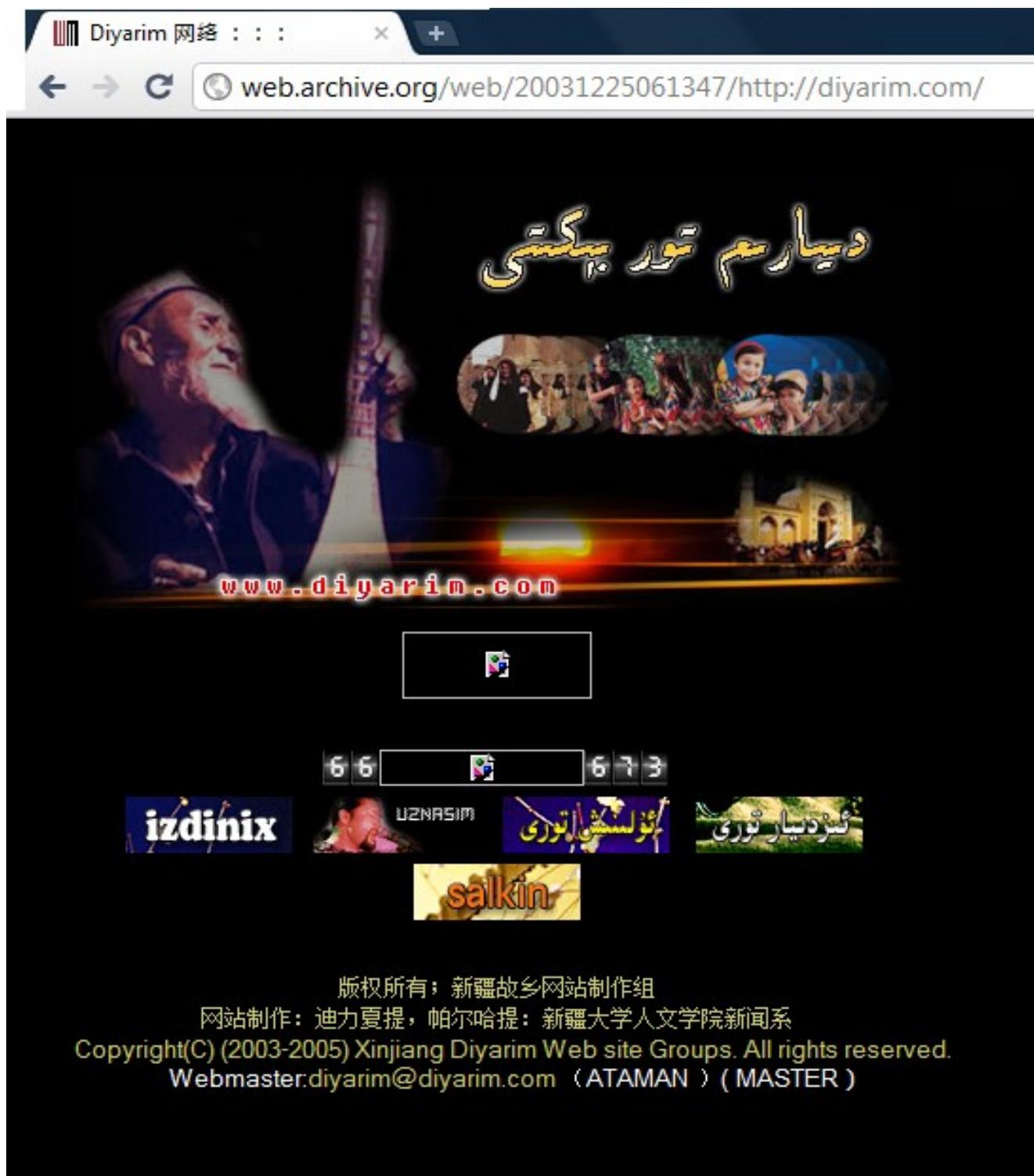
"Diyarim torbékiti 2008- yili 8- aydin 2009- yili 2- ayghiche tughma yürek késilige giriptar bolghan ghuljiliq bir uyghur ösmürning dawalinishigha i'ane toplash pa'aliyitini qanat yaydurghan we 85,000 yüen i'ane yighqan biraq bu bala dawalash unum bermey bextige qarshi ölüp ketken..."

Diyarim torbékiti¹³ 2003 yili dilshat perhat ependi¹⁴ (hazir türmide 5 yilliq jaza mudditini ötewatidu) shinjang uniwersitétining axbarat kespide oquwatqan waqtida ammiwi torxanılarda kéchikliri uxlimay japaliq ter aqturushi bedilige qurup chiqqan uniwersal uyghur torbékiti bolup bu torbékét taki 2009- yili yüzbergen "5- iyul ürümchi weqesi" bahaniside xitay hökümiti teripidin taqiwétilgen'ge qeder uyghur ghurbetchilikide eng kop netije qazan'ghan makanim torbékitudin kényinki meydan'gha kelgen tesiri zor bolghan uyghur torbékitudur.

¹³ Diyarim torbékitingin dunya tor arxipi (web archiwe) da saqlan'ghan 2003-yili10-ayning 13-künidiki körünüushi: <http://web.archive.org/web/20031013132315/http://www.diyarim.com/>

¹⁴ Xelq'ara kechürüm teshkilati: uyghur torbékét bashqurghuchi ten jazasigha uchrash xewpi astida. [UA: 262/09 Index: ASA 17/056/09 China Date: 30 September 2009. URGENT ACTION. Uighur Website editor at risk of torture: Dilixiat Paerhatij : <http://www.amnesty.org/en/library/asset/ASA17/056/2009/en/c4679695-04f7-49c5-a067-f33346e7458e/asa170562009en.html>

Resim 03: Diyarim torbékitining dunya tor arxipi (web archive) da saqlan'ghan 2003-yili 10-ayning 13-kündiki körünüshi: Menbe <web.archive.org> din elindi.



- **Uyghur torbéketliride uyghur jem'iytide yüz bériliwatqan ijtimá'iy we siyasiy mesililerning otturigha qoyulushi**

Xitayda uzun yillardin buyan uyghurlarning erkin pikir qilish hoquqini cheklesh, naraziliq pikirlerge yol qoymasliq omumiy mesile bolsa bolupmu 1990- yillardin bashlap üzüldürmey élip bériliwatqan türlük namlardiki "qattiq zerbe bérish" siyasiy heriketlirining netijiside bu xil weziyet téximu yamanlashti. Sherqiy türkistanda yéqinqini 20 yil ichidiki yüz bergen birqanche qétimliq zor naraziliq bildürüşh heriketlirige qarisaq hemmisi dégendek oxshashla xitay hökümítining uyghurlarning heqqaniy teleplirini anglimasliqi we bir amallar bilen tinchliq bilen bashlan'ghan naraziliq namayish heriketlirini sün'iy halda "qalaymiqanchılıq" aylandurushi, netijide xitay hökümítini bu heriketlerni uyghurlarni téximu qattiq jazalashning sewebi qilishidek oxhash tragédiye bilen ayaghlashqan bolup eng axirida yüzbergen, aqiwiti eng échinishliq bolghan 2009- yilidiki "5-iyul ürümchi weqesi" dur.

Démek uyghur jem'iytide xitay hökümítining siyasitige naraziliq bildürüşh yolliri adette xitay hökümét da'irilirige naraziliq xetlirini sunush yaki toplinip naraziliq bildürüştek nahayiti cheklik usullar arqliq bildürülüp kelgen bolsa uyghurlar dunyawi yéngi uchur téxnikisi intérnét – tor uchur alaqilirini qollan'ghandin kéyin bu tar da'irilik naraziliq bildürüş usulidin tor alaqisini qollan'ghan uyghur jama'etchilikining we xitay hökümét da'irilirining birla waqitta omumiy diqqitini tartidighan tor arqliq naraziliq bildürüştek ünumi tiz, tarqilishi keng yölinishke qarap yüzlendi.

Uyghurlarning uyghur torbéketliride oz jem'iytide yuzbériliwatqan ijtimá'iy we siyasiy mesililerning otturigha qoyulushini ikki türge ayrishqa mumkin:

1- Uyghur ziyalialiyrining xitayning qanun ramkisi ichide turup xitay hökümítini oz qanunini toluq ijra qilishqa dewet qilish heriketliri

Xitay hazırqi barlıq memuri ölke we atalmış aptonom rayonlarnı 1949- yili xitay kommunistliri xitay xelq jumhuriytini qurup chiqqandin bashlap sunn'y halda shekillendurgen we shuningdin keyin hoquqni changgiligha merkezleshtürgen "merkezlik bashqurush" méxanizmi boyiche dölet bashqurulup kelgen we kéliwatidu. Shu sewebtin gerche xitayda puqlararning puqlariq hoquq menpe'etni qoghdashtin tartip "milliy térritoriyilik aptonomiye qanuni" ghiche herturluk qanunlarning hemmisi testiqlinip, qanuniy jehettin ijra qilish kuchige ige bolsimu emma ijra qilinish nisbiti nahayiti töwen bolupmu bu xil ehwallar uyghur we tibet aptonom rayonlirida alahide éghir.

Mana bu mesililerni asasiy nishan qilip 2006- yilidin bashlap taki xitay hökümítini teripidin taqiwétilgen'ge qeder býjingda turup uyghurning qanuniy hoquq -

menpe'etini qoghdashta aktip pa'aliyet körsetken uyghur torbékétiridin biri uyghurbiz (uyghuronline we uyghur net) torbékétiridur.

Uyghurbiz (Uyghur online we uyghur net) torbékétirining qurghuchisi býjing merkizi milletler uniwersitétining dotsénti, musteqil tetqiqatchi, uyghur qanun we iqtisad mutexessisi ilham toxti¹⁵ ependidur. Uyghurbiz, Uyghur online we Uyghur net torbékétiri xitayda uyghurlar teripidin échilghan tesir da'irisí chet'el hökümet we hökümetsz teshkilatlarchiche kéngeygen asaslıqi xitay tilda, qoshumche uyghur tilida neshr qilinidighan torbékét bolup "5-iyul ürümchi weqesi" din kényin xitay hökümiti teripidin texminen 200 din artuq taqwétílgen uyghur torbékétiri qatarida taqiwétildi.

Resim 04: Uyghur biz torbékiti 2009-yili 3-ayning 9-künidiki körünüshi. Bu resim Uyghur biz torbékítidin köchürüp élindi.

The screenshot shows the homepage of the UyghurBiz website. The header features a large, stylized title 'UyghurBiz Münbiri' with a subtitle 'www.uyghurbiz.cn'. The background of the header is a painting of traditional Uyghur figures. Below the header, there's a navigation bar with links like 'Uyghurshunashiq Münbiri Xeweler Mulahize We Münazire Edebiyat Qesri Iр, Til We Ademler Meniwiyet Münbiri'. A search bar contains the text 'Putin ^_^ 80 yashqa !'. On the left, there's a large portrait of Vladimir Putin. The main content area has several sections: 'Eng yéngi téma' (Latest Topics) with a list of items; 'Jelbkar téma' (Hot Topics); 'Kiring' (Log In) with fields for 'Qollanchi Ismi:' and 'Achquch Kod:' and a 'Kirishning tünümlük waqtı Yardem Tizimliting Unuttum?' checkbox; 'Tzimliting Unuttum?' (Forgot Password?); 'Community Search' with a search bar containing 'Achquch söz' and a 'Izdesh' button; and 'Eza Tertipi' (Editor's Choice) featuring small portraits of three men: TarimDa, Bidar-, and Muxbir, along with their names.

¹⁵ Wikipedia: http://en.wikipedia.org/wiki/Illham_Tohti

2- Uyghur déhqanlıri xitayning qanunini yengdin bayqishi we bu qanunlar arqılıq oz menpe'itini qoghdashqa urunushi

Intérnét we uyghur torbéketlirining yéza qishlaqlarghiche yitip bérishi - déhqanlarning xitay hökümitige bolghan narazılıqını uyghur torbéketliri we youtube¹⁶ wideo qanallırı arqılıq dunyagha anglitishidek yéngi bir sehipini achqan idi. Yeni 2007 - yili yéngisar nahiysiide déhqanlar uzun purchaq (jangdu) térisħqa mejburlan'ghan bolup, bu ish aqiwitide nahiyyidiki déhqanlırining 50 milyon yüen ziyan tartishi bilen ayaghlashqan. Bu naheqchiliklerge chidap turulmighan déhqanlardın hékim séyt bashchiliqidiki déhqanlar nahiyyilik partkom sékrétari yi shyawlyang üstidin 2 yıldın buyan erz qılıp qeshqer, ürümchi we býejingħha nechħe nöwet bargħan emma erzini anglitalmighandin keyin merhum uyghur sha'iri rozi sayit yazgħan "déhqan bolmaq tes" namliq satirik shé'ir asasida 62 minutluq "yéngisarda déhqan bolmaq tes" dégen namdiki wideo filimi isħlep youtube wideo torbékitide élan qilghan.¹⁷

Zaman we makanning cheklimisiz alaqe: weten ichi we sirtidiki uyghurlarning torbéketler arqılıq bagħlinishi

Gerche xitay intérnét¹⁸ we tor alaqilirige ezeldin cheklimiler qoyup kéliwatqan bolsimu merkezlik halda għerb dōletliride yashawatqan muhajirettki uyghurlarning sherqiż türkistandiki (xinjān uyghur aptonom rayoni) uyghurlar bilen bolghan tor alaqiliri 2000- yillardin bashlap bir birqeder qoyuqlashqan.

Xitayning intérnētqa bolghan qamallighi 2008- yilidiki býejing olimpik musabiqisining harpisidin bashlap hessilep kūcheydi emma intérnét téxnikisining ölüksiz rawajlinishi netijside kishilerning intérnét arqılıq alaqilishish kona usuldiki peqet torbéketlerge yakı élxetlerge tayinip alaqilishishtin kop wasitilik alaqilishishke qarap yüzlendi. Yeni skype, msn, youtube, facebook, twiter, mysaspace qatarlıq kop xil iqtidargħha īġe ijtima'iyy alaqe kespiy torbéketlirining, mikro bloglarning we yanfon arqılıq körgili bolidighan torbéketlirining üzlüksiz tereqqiy qilishi hem yeqindin buyan intérnét monopolji

¹⁶ BBC xewiri: China 'blocks YouTube video site' [Xitay Youtube widyo torbikitini taqiwetti] : <http://news.bbc.co.uk/1/hi/7961069.stm>

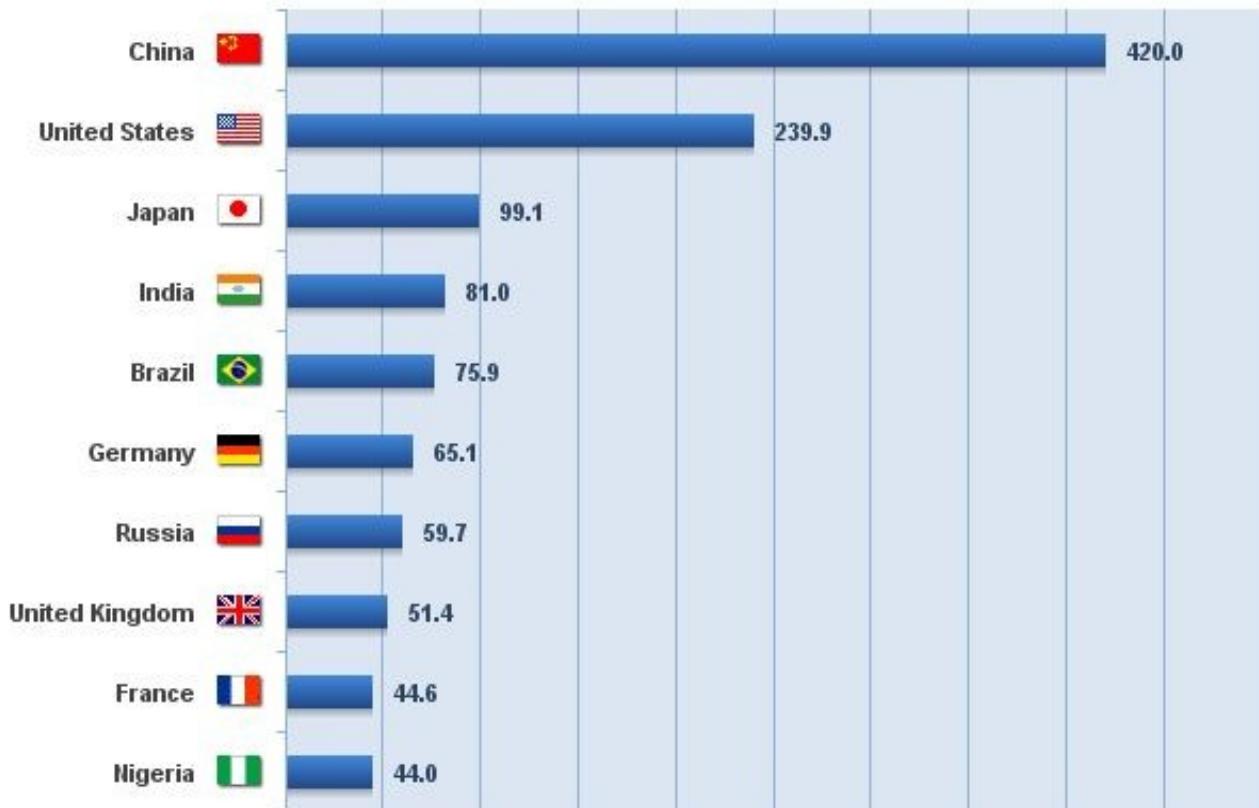
¹⁷ "Yengsarda dehqan bolmaq tes" - yengisar people 1-bolek (Jem'iy 8 bolek)
<http://www.youtube.com/watch?v=wklYvnVXB78&NR=1>. Yéngisar dixanlırining awazi - Erzdar hékim siyit bilen soħbet:
http://www.rfa.org/uyghur/programmilar/insan_heqliri/erizdar-hekim-siyit-soħbet-01242009051100.html?story_main?encoding=latin

¹⁸ Xitay xelq jumhuriyitide intérnētning cheklinishi [Internet censorship in the People's Republic of China]: http://en.wikipedia.org/wiki/Internet_censorship_in_the_People's_Republic_of_China

googlning téléfon arqliq sözleshken awazni tékistke aylandurup torda neshr qilghili bolidihan ýengi bir téxnikini barliqqa keltürüshi pikir erkinlikige yol qoymaydighan xitaydek hökümetlerning intérnét alaqilirini tosup ulgirelmeslikidek katistropik bir weziyet shekillendürdi. Xitay dunya boyiche intérnét eng kop qollinilidighan dölet bolup, dunya intérnét statistikisi turbékitining 2010- yili 6-ayning 30- küni élan qilghan bir statistika jedwilide körsitilishiche xitayda intérnét qollan'ghuchilarining san 420 milyon dep körsitilgen¹⁹.

Resim 05: Dunya intérnét qollan'ghuchilar statistikisi 30 iyun 2010. Bu menbe <http://www.internetworldstats.com> élindi .

Dunya boyiche intérnétini eng kop qollinidighan 10 dölet (2010- yili)



¹⁹ Dunya intérnét qollan'ghuchilar statistikisi 30 iyun 2010. [World Internet User Statistics were updated for June 30, 2010]: <http://www.internetworldstats.com/top20.htm>

Uning üstige üzlüksiz türde yéngilinip turidigan döletlerning intérnét tosqunluqlirini buzup öteleydihan proxy²⁰ békétler tor alaqe qilghuchilargha az bolmighan asanlıqlarnı yarattı. Xitay yene dunya boyiche intérnétqa eng qattiq cheklime qoyidighan 10 döletning ichide 1- orunda turidu. yéqinda fox xewer agéntliqining ashkarilishiche amérika qoshma shtati hökümiti otken yildin buyan xitaygha oxhash döletlerning intérnét qamallighini buzup ötüp puqralarning erkin uchur alaqilirige kapaletlik qilish meqsitide yéngi bir téxnika yasap chiqqanlıqını xewer qıldı. xewerde éytılıshiche xitay da'iriliri teripidin cheklinip ötküzmeydihan uchurlar intérnét tosuqlirini böşüp ötüp kishilerning élxet we bashqa uchur saqlash boshluqlırıda biwasite peyda bolidiken.²¹

Démek muhajiretki uyghurlar bilen uyghur élidiki uyghurlarning intérnét we torlar arqılıq alaqilishi yuqırıda bayan qılıp ötülgən dunya intérnét alaqiliridiki yéngi téxnika we programmilarnı üzlüksiz qollinip turushi netijside bugün'ge qeder dawam qılıp keldi.

Töwende weten ichi we sirtidiki uyghurlarning tor alaqiliride köwrüklük rol oynıghan birqanche torbéketcerni misal qılıp otimen:

- **Yahoo: Uyghur xet alaqe guruppsi**

Bu Yahoo Uyghur Xet Alaqe Guruppsi²² 2000- yili memettursun zunun (oqya) teripidin qurulghan élxet ijtimá'iy alaqe guruppsi bolup, yahoo élxet mulazimitining teminlichen boshluqi asasida qurulghan weten ichi we sirtidiki uyghurlarning alaqilishishide muhim rol oynıghan intérnét sehipilerning biridur.

²⁰ "Proxy" mulazimi heqqide chüşhenche [Proxy server]: http://en.wikipedia.org/wiki/Proxy_server

²¹ Amérika hökümiti yéngi téxnika arqılıq xitayning intérnét tosqunluqını böşüp ötmekchi. [U.S. Government Slips Through China Internet Censors With New Technology]:

Read more: <http://www.foxnews.com/politics/2011/02/05/government-slips-china-internet-censors-new-technology/#ixzz1DNJo00SL>

²² Yahoo: uyghur xet alaqe guruppsi: uyghur xet alaqe guruppsi qurulghanlıqını yette yilliqi munasiwiti bilen (2000-yili 2 ayning 16 künü -2007 yili 2-ayning 16 künü) : <http://dir.groups.yahoo.com/group/uygurlar/message/6131>

Resim 06: Yahoo Uyghur xet alaqe guruppisigha 2009- yili 7-ayning 5- künü yollan'ghan "5-iyul ürümchi weqesi" ge munasiyetlik resim. Menbe uyghur xet alaqe guruppisidin élindi.

New Tab uygurlar: View Attachme... +

← → C groups.yahoo.com/group/uygurlar/attachments/folder/1821298591/item/1179158

1 of 1

You should [login](#) to gain access to all features.

New User? Register | Sign In | Help Make Y! Your Home

YAHOO!® GROUPS

Want To Get Rich With Stocks? Join our and start g
CLICK HERE FOR MORE Aw

uygurlar · Uyghurlar Het Alaque Gurupisi

guljida namayish ete 7-6 ni saet 3 te (Original Message)

A

خەلق مەيدانىدىكىي نامايش ساقچىلار تەرىپىدىن قورالىق باستۇرۇلغاندىن كېپىن، مىللەتپەر دەر ئۇيغۇرلار مىللەتلەر كۆچىسىدە يەندە يېرىقىتىلىق نامايش ئەپ باردى. نامايشتا 3000 دىن ئارتۇق ئۇيغۇر ئەم 1000 دىن ئوشۇق ساقچى بار. پۈتۈن قامايش مەيدانى ئىنتايىن جىددى. هازىرغا قەدەر نۇرۇغۇن ياشالار تۈتۈپ كېتىلدى. تولە كالتىكتە تاباچ يېدى. ساقچىلار ئۇق چىقاردى....



دېقىقتە !! غۇلجىدىكى نامايش ۋاقتى

ئۆزگە رتىلدى !! 6-چىسلاو چۈشتىن كېپىن

سائىت 3 تە !! باشقىلارغا خەۋەدار قىلىڭلار !! Aywir.51.com

By: starmen
File Name: A.jpg

Posted: Jul 5, 2009
Resolution: 480x411
Size: 59KB

▪ **Diyarim torbékiti**

Eyni waqitta diyarim torbékitingin (bu maqalining aldingi qismida bayan qilip ötkendek) uyghur jem'iyyitige körsetken tesiri her sahelerde oz ipadisini tapqan idi. Mesilen bu asasliqi xitay hökümiti teripidin qattiq tosqunluq qilip kéliniwatqan erkin asiya radi'osining bezi xewerlirini dadilliq bilen diyarim torbékitingin munber sehipiliride bérilishi we muhajirettki uyghur hayatini uyghur jem'iyyitige bildürüshi qatarliq pa'aliyetliride gewdilinidu.

Buning temsili misalining biri shuki 2007- yili erkin asiya radi'osi teripidin bérilgen london uyghur ansambilili toghrisidiki xewer tunji bolup diyarim torbékite bérilgen kénin bashqa uyghur torbéketririge köchürüp tekrar bérilip uyghur jem'iyyitide muhajirettki uyghurlarni bilish qizghinliqini qozghighan.

Bolupmu diyarim torbékitingin qurghuchisi dilshad perhat ependining en'gliyede oquwatqan akisi dilmurat perhat ependi teripidin yézilghan "uyghur küyi londonda yangridi" namlıq london uyghur ansambilining londonda korsetken neq meydan konserti élin'ghan widio xewiri diyarim torbékite élan qilin'ghan. Mezkur xewer diyarim torbékite 2009- yili 2-ayning 27- künü bérilgen we xewer bérilip bir aygha yetmigen waqit ichide 40,000 qétimdin artuq körülgen bolup kénin uyghur jem'iyyitide küchlük tesir qozghighan.²³ Kénin bu heqte dilmurat ependi manga mundaq deydu: "men bugün inimgha téléfon qilsam u ürümchining hemme yérilde london uyghur ansambilili toghrisida²⁴ parang boluwatidu deydu. Uyghur chongliridin biri inimgha mundaq deptu- 'biz ularning muqamni wayigha yetküzüp sehnilerde orunlishini telep qilmaymiz emma bizning bir arzuyimiz shuki ular ashundaq dunyadiki londondek chong sheherlerde uyghurning mewjutluqini bildürüp tursila bizge yéterlik..."

²³ *Uyghur küyi londonda yangridi.* Bu xewer diyarim torbékite 2009-yili 2- ayning 27- künü bérilgen. Xewer hazarighiche jem'iyy 45,000 qétimdin artuq körülgen. Mezkur xewer diyarim toridin sehipimizge 2009-yili 5-ayning 17- künü köchürüldi: <http://www.uyghurenensemble.co.uk/en-html/u-uyghur-kuyi-londonda.html>; yaki : <http://www.uyghurenensemble.co.uk>

²⁴ Qoshumche- uyghur sen'iti london sehniliride: <http://www.uyghurenensemble.co.uk/en-html/u-uyghur-ansambilili2006.html>

Resim 07: "Uyghur küyi londonda yangridi" namlıq xewer diyarım torbékítide 2009- yili 2-ayning 27- künü bérilgen. Töwendiki resim diyarım torbékítidin 2009-yili 3-ayning 9-künü köchürüp élin'ghan.

The collage includes the following elements:

- Top Row:** A row of icons with labels: 地亚尔网 (Diarim.com), 6th, تېلېۋىزور (Televizor), كىسلاڭ (Kislang), ئۇييونلار (Uyuyonlar), ئىرىدەش (Iridesh), MTV, MP3, چايخانا (Chayxana), مۇنبا (Munba), and باش بىت (Basbit).
- Banner:** A red banner with the text "شانلىق 6 يىل" (6 Years Anniversary) and "دیارىم تور بېكىتى قۇرۇلغانلىقىنىڭ 6 يىللەقنى تېرىكلىيمىز!" (We celebrate the 6th anniversary of our establishment). It features logos for NAZNA, a globe, and a woman's face.
- News Article:** A yellow-bordered box containing text in Uyghur and English. The English text reads:

Diarim Xefer Qanili Yigylanndi. This year marks the 6th anniversary of our establishment. We thank all our customers for their support and trust. We are grateful for your continued patronage and look forward to serving you in the future.

The box also includes a photo of a woman playing a traditional instrument and a photo of a man.
- Bottom Row:** A row of icons with labels: بىرمۇ سىر ئىزدەش تورى (Birmu Sir Izdech Turu), ئۇيغۇر ئۆلىنىش تورى (Uyghur Olynis Turu), تايلاند ماھارىش ئۆلىنىش (Thailand Maharis Olynis), دىيارىم كىنۇ قانىلى (Diarim Kinu Qanili), and a logo for 地亚尔网 (Diarim.com).

Uyghur torbetchilikidiki dewr bölgüch tragédiye: "5-iyul ürümchi weqesi" we uningdin din kényinki uyghur torbetlirining taqilish, pikir erkinlikining téximu qattiq boghulushi

2009- 6-ayning 26- kündi xitayning jenubidiki guangdung ölkisining shawguendiki shuri oyunchuq zawutida uyghur köchmen ishchilarni urush weqesi²⁵ yüz bérif xitay terepning resmiy melumati - shinxua xewer agéntliqi xewer qilishiche ikki uyghur ölgen we 118 kishi éghir zeximlen'gen. Emma en'gliyede chiqidighan "muhapizetchiler" (Guardian) gézitining xewiride körstilishiche bu weqede az dégende 30 din artuq ademning ölgenliki melum²⁶. Ürümchidiki uyghurlar xitay da'irilirining weqeni bilip turupmu oz waqtida aldini élish tedbirliри qollinip, uyghur ishchilarning hayatini qoghdash üçhün héchqandaq tedbir qollanmaghanliqigha, yene weqe yüzbergen kiyin taki 10 kün'ge qeder bu ishqqa xitayning shinjang uyghur aptonom rayonluq hökümiti héch bir resmiy shekilde inkas bildurmigenligige oz naraziliqini bildürüp 7-ayning 5-kündi uyghur yashliri tinchliq sheklide örümchidiki shinjang uyghur aptonom rayonluq hökümet binasining aldidiki xelq meydanida namayish qildi emma bu namayish xitayning saqchi we qoralliq qisimliri teripidin qopalliq bilen kuchi ishlitip hetta namayishchilargha qarta oq etip basturushqa urun'ghandin kényin derhal xitay bixeterlik kuchliri teripidin suy istémal qilinip sün'iy halda xitay hökümiti terghib qilip kéliwatqan atalmish "5-iyul urush, chéqish, bulash-ot qoyush" weqesige aylandi.²⁷

Mana bu weqede yüz bérif 5 sa'etmu ötmigen waqit ichide sherqiy türkistandiki (shinjang) barliq intérnét - tor alaqilirini taqiwétildi, yanfon téléphone uchur yollash we xelq'araliq telefon mulazimetliri pütünley üzüwtildi.

²⁵ *Uyghur amérika jem'iyyiti guangdungdiki zawutta yüzbergen uyghur ishchilarning ölüsh weqesini eyibleydu. [UAA condemns killing of Uyghur workers at Guangdong factory]: <http://www.uhrp.org/articles/2353/1/UAA-condemns-killing-of-Uyghur-workers-at-Guangdong-factory-/index.html>*

²⁶ *En'gliyede chiqidighan "muhapizetchiler" (Guardian) gézitide we torbékítide bérilgen xewerge qaralsun: [...]oz ismini bérishni xalimigan bir xan (xitay) ning manga éytishiche – 'bu hökümet (weqede) ölgenlerning sani toghrisida yalghan étyiatidu.' bu xen (xitay) az dégende 8 uyghurni öltürüşke yardenleshkenlikini, uyghurlarni taki warqiraghan awazi toxaghuche urghanliqini éytti. Uning periziche bu weqede eng az bolghandimu az sandiki xitaylarnimu qoshup hésablıghanda 30 din artuq ademler ölgen. U xan (xitay) yene mundaq deydu "hökümetning xewiride ikki uyghur ölgenlikini anglap shundaq achchiqim keldi. Men ularning bashliridin qan chéchirap chiqiwatqanlıqını körgen tursam, qandiqisigha ular ölmisun?". Esli en'glizche xewer: "...the Han man – who gave no name – said the government was lying about the death toll. He claims he helped to kill seven or eight Uighurs, battering them until they stopped screaming. He thinks the death toll is more than 30, including a few Han. "When I see the news and they say only two people died, I am so angry. That must be wrong. How can they not be dead? I saw their heads bleeding."*
<http://www.guardian.co.uk/world/2009/jul/10/china-riots-uighurs-han-urumqi>

²⁷ *Ürümchi 7.5 zorawaniq weqesi [Ürümqi 7·5 Violent Incident]: http://en.wikipedia.org/wiki/July_2009_%C3%9Cr%C3%BCmqi_riots*

Démek bu weqedin kéyin uyghur jem'iyiti tunji qétim dunya toridin bir yilgha yéqin waqt (texminen 10 aydin artuq) ayriwétilgen halette qarangghuluqqa mehkum bolup yashidi. Xitay dölibi bu heriketliri bilen insanlar internet – uchur dewrige qedem qoyghandin kéyin dunyada birinchi bolup intérnat - uchur alaqilirini eng uzaq waqt üzüp tashlashta dunya rékortini yartishtek sherpige ige boldi. 2010- yili 1- ayda harward uniwersitétiga baghlinishliq bolghan dunya intérnat tor alaqilirini tekshürüşh tetqiqat ornini "Open Net Initiative" bir doklat élan qilghan bolup uningda hazirghiche dunyada xitaydin dölitidin bashqa héch bir dölet intérnat alaqilirini bu qeder uzaq waqt üzuwetmigenlikini körsetken.²⁸ Xitay hökümiti 2010- yili 5- ayning 14- küni axbarat orunlirigha bergen bir bayanatida éytishiche "rayonning intérnat we tor alaqiliri toluq eslige keltürülgen" gerche yenila kop sandiki uyghur torbéketliri we bloglar taqaqliq halette turuwatqan bolsimu.²⁹

Xitay hökümet terepning resmiy melumatigha asaslan'ghanda 5- iyul küni yüzbergen "zorawanlıq heriketliri" dawamida 197 adem ölgen bolup bu sanining mutleq köpchilikini xen xitay milliti teshkil qildi (156 kishi), uyghurlardin 10 kishi, tungganlardin 11 kishi ölgen (rayondiki tunggan millitining sanining azliqigha qarimay, siyasiy meqsette ulardin ölgenlerning sani namuwapiq halda yuqiri qilip körsitilgen). Birqisim gheyri - resmi menbeler we dunya uyghur qurultiyining re'isi rabiye qadir xanimning axbarat wastillirigha "5- iyul ürümchi weqesi"³⁰ de nurghunlighan uyghurlar öltürülgenlikini we az dégende 10,000 uyghurning weqege chétilip ilgiri - kéyin bolup qolgha élin'ghanlıqını bildürgen.³¹ Emma weqede zadi qanchilik uyghurlarning öltürülgenlikli we tutqun qilin'ghanlıqi heqqide xitay terep ochuq - ashkara, biterep we ishenchlik uchurlar bilen temillimigechke yaki teminligen nahayiti az sandiki sanlıq melumatlar müjmel bolghachqa bir axırqi omumiy yekünni chiqirish qiyin. Weqege chétilip qolgha élin'ghanlarning sani toghrisida 2009- yili 7- ayning 19- küni kathrin hille xanim bu heqte xitay partiye bashliqliridin igiligen bir yip uchini "waqt we iqtisad" (the financial times) gézitide ashkarilaydu. U xewerde éytishiche weqe yüzbérip ikki heptimu

²⁸ Xitayda 6 ay intérnatning üzüwétishi dunya boyiche kölmi eng zor we waqt eng uzaq bolghan intérnatni cheklesh bolup hésablinidu ["6 Months Without Internet in China Considered World's Largest, Longest Blackout"] : <http://cnsnews.com/news/article/60068>

²⁹ New York waqtı géziti: uzaq waqtı cheklen'gendifin kéyin intérnat xitayning gherbiy shimalida qayta peyda boldi. 14 may 2010- yili [The New York Times: "After Long Ban, Western China Is Back Online". May14, 2010] <http://www.nytimes.com/2010/05/15/world/asia/15china.html>

³⁰ "Adalet, adalet"- 2009- yili iyul xitayning shinjangda yuzbergen narazlıq herketler. Xelq'ara kechürüm teshkilati. [China: "Justice, justice": The July 2009 protests in Xinjiang, China]: <http://www.amnesty.org/en/library/asset/ASA17/027/2010/en/6d1f0a1a-f04e-49ee-9c8b-7559c080ca93/asa170272010ug.pdf>

³¹ Ottura asiyani közitish [Central Asian Survey online publication (30 March 2010). Introduction: Does the 2009 Urumchi violence mark a turning point?] – by James A. Millward

ötümigen bir qisqa waqt ichide "eng az bolghanda 4000 din artuq uyghurlar qolgha élin'ghan".³²

Weqede toghrisida téximu ilgirilep mulahize qilsaq birinchi bolup kishini tolimu échinduridighan yéri shuki dunyada özini medeniyetlik, iqtisadiy we herbiy küchte eng chong dölet dep jar séliwatqan xitaydek bir hökümetining uyghurlar oz naraziliqini ipadilep élip barghan "5-iyul ürümchi tinchliq namayishi" ni resmiy shekilde étirap qilishni ret qilghanliquidur. Téximu éniq qilip éytsaq xitay hökümitining "5- iyul ürümchi weqesi" ge bolghan resmiy pozitsiyisi yeni yillardin buyan rayonda qollinip kelgen kona aditi boyiche "5- iyul ürümchi weqesi"ni adettiki bir "urush, chéqish we bulash - koydurush" tüsidiki jinayi heriket qatarida körsitishke urunup "bölgünchi, ékistérmizim we térrorchi" qalpaqlarni uyghur xelqige yene bir nöwet kiydürüsh bilen yekünlishidur.

Gerche uyghur yashliri 5- iyul künü xitayning qiz renglik dölet bayriqini kötüüp ürümchi xelq meydanida özlirining heq teleplirini bildürüp tinchliq shekilde³³ naraziliq namayishi élip barghan bolsimu emma bu heriketning pütünley dégendek xitay axbaratliri teripidin xewer qilinmasliqi weyaki uyghurlarning bu heqqaniy heriketlirini atalmish shinjang hökümiti resmiy étirap qilishni ret qilishi we weqening bashlinishi bolghan bu achquchluq teripini dunya metbu'atliridin pütünley yorushqa urunushi xitayning mezkur weqege tutqan siyasiy mewqesini ochuq körsitip bérifu.

Xitay kommunist partiyisining qattiq kontrollighidiki xitay axbarat wasitilirining birtereplimilik bilen axbaratchiliq prinsipigha zit halda noqlu chong xitaychiliq éqimida xitay xen milliti menpe'itige xizmet qilishi yeni "uyghurlarning xen xitay millitini öltürgenlik yaki mülükterni ot qoyup köydürgenlik" ni qayta- qayta körsitip xewer bérish arqliq dunya jama'etchilikining weqege bolghan tonushini burmilashqa urun'ghan bolsa del bu yerde xitay hökümiti "gösh körsitip öpke sétish" oyunini oynap 5- iyul künü pütün kéche ürümchide xitay eskerliri sani éniqsiz bolghan nurghunlighan uyghurlarni etip olturnudu we tutqun qildiu.³⁴ We bumu azliq qilghandek xitay hökümiti weqeni ürümchi we pütün xitaydiki xitay tilida sözlishidighan xitay puqrarigha xitay milletchilik bilen teshwiqat élip bérif, weqeni rabiye qadir bashchiliqidiki dunya uyghur qurultiyigha artip, 7- ayning 7- kündiki ürümchi xen xitay ahalisining uyghurlardin öch élish herikitige yol éqip bérifu we netijide yene nurghunlighan bigunah uyghurlarning olturlishidek irqiy hujumlarni keltürüp chiqiridu.

³² *Insan heqlirini közüttish teshkilati- "biz hetta ulargha qarashqimu jür'et qilalmiduq". Human Rights Watch -[We Are Afraid to Even Look for Them]: <http://www.hrw.org/en/reports/2009/10/22/we-are-afraid-even-look-them>*

³³ *Erkin Asiya Radiosi: 5 - Iyul weqesining yene bir yéngi sin xatirisi heqqide. 2009- yili 12-ayning11-kuni: http://www.rfa.org/uyghur/xewerler/tepsili_xewer/Urumqi-weqesi-videosi-12112009195356.html?encoding=latin*

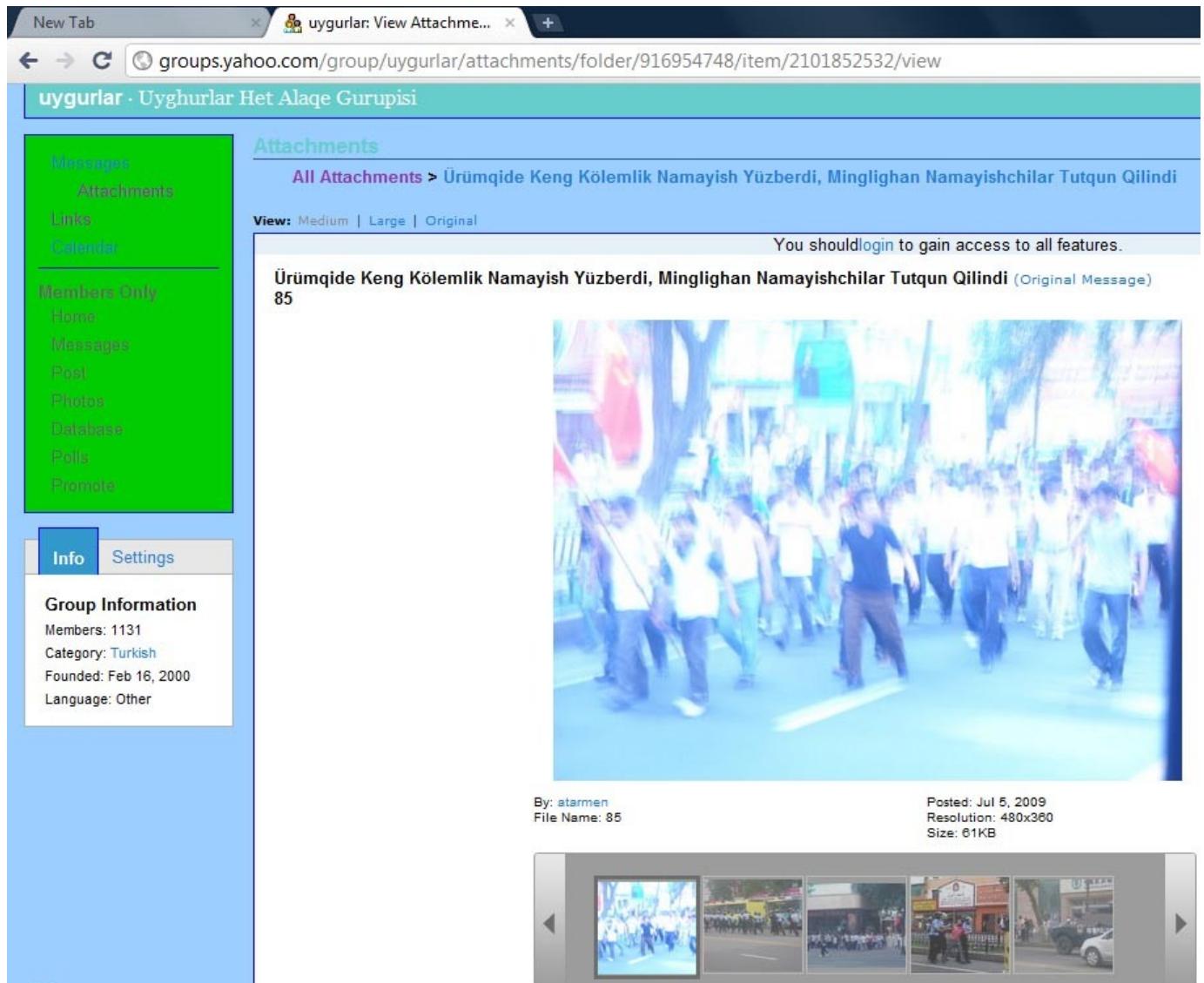
³⁴ *Erkin Asiya Radiosi. 2009- yili-7ayning 14- kuni: 5 - Iyul kéchisidiki qirghinchiliq http://www.rfa.org/uyghur/xewerler/tepsili_xewer/5-iyul-qirghinchiliq-07142009220020.html/story_main?encoding=latin*

Xitay hökümet resmiy axbarati - shinshua agéntliqining muxbiri sh'ia li bir qétim ichki jehettin bergen léksiyisi torbetlerde ashkarilan'ghan, bu léksiyide éytılıshiche 2009- yili iyul ürümchide yüzbergen weqediki irqi y toqunushning jeryanlirini xitay rehberlirige shinshua agéntliqi teripidin melum qilin'ghan bolsimu emma xitay axbarat orunliri teripidin xitay jem'iyyitige we chet'el axbarat orunlirigha toluq xewer qilinmaghan. Sh'ia li ning xatiriside yézilishiche shinshua agéntliqi bu naraziliq heriketlerning ürümchining sirtidiki jaylargha kéngiyip kétishidin saqlinish meqsitide uyghurlar bilen we xen xitaylarning bir - birlirige qarta élip barghan bu zorawanlıq irqi y toqunushning heqiqiy jeryanlirini we kölimini mumkin bar jem'iyyetke kichiklitip xewer qilishqa tirishqan.³⁵ Eyni waqitta xitay kommunistik partiyisi guangdung ölkisining partiye sékrétari wang yang chet'el muxbirlirigha bergen bir söhbette mundaq dégen: "xitayda hazir ijra qiliniwatqan milletler siyasitini qayta oylinish kérek".³⁶

³⁵ Xelq'ara kechürüm teshkilati: <http://www.amnesty.org/en/library/asset/ASA17/027/2010/en/6d1f0a1a-f04e-49ee-9c8b-7559c080ca93/asa170272010ug.pdf>

³⁶ Ottura asiyani közitish [Central Asian Survey online publication (30 March 2010). Introduction: Does the 2009 Urumchi violence mark a turning point?] – by James A. Millward

Resim 08: Uyghur xet alaqe guruppisigha 2009- yili 7-ayning 5- küni yollan'ghan "5-iyul ürümchi weqesi" ge munasiwetlik resim. Resimde uyghur namayishchilar xitay bayriqini kötüüp yurush qilmaqta. Menbe uyghur xet alaqe guruppisidin élindi.



- **Intérnét – uyghurlar üçün narazılıqni ipadileshning yéngi bir yoli: uyghur torbékétirining 5- iyul weqeside oynigan ehmiyetlik roli**

Uyghur jem'iyyitide tunji bolup bolupmu uyghur millitining milliy menpe'itige taqilidighan zor weqelerde intérnét we tor alaqilirining roli nahayiti ehmiyetlik boldi. "26- iyun shawguen weqesi" yüzbergen kényin uyghur torbékétli weqede

filimge élin'ghan neq meydan widio körünüshlerni uyghur torbékétirige qoyup uyghur jem'iyyitige körsitishke bashlidi we arqidinla uyghurbiz, diyarim, shebnem, salkin qatarliq asasliq uyghur torbékétirili birdek shawguendiki ölgen uyghur ishchilargha matem bildürüp torbékétirining réngini matemning simwoli bolghan qara rengge özgertti. Tebi'iyyiki weqege qarta uyghur jem'iyyitining bu xil sezgürlük we küchlük inkasi rayondiki hökümet we bixeterlik küchlirini temtiritishige bashlidi emma uyghur xelqining bu weqege qarta ghezep-nepriti nahayiti keskin idi.

Shawguen weqesi yüzbérip birqanche kün ötkiche hökümet tereptin héch bir sada bolmighandin kényin uyghur torbékétirili arqa - arqidin torbékétlerde naraziliq namayishi élip bérish heqqide élanlar chiqirishqa bashlidi.

Towende eyni waqitta yeni "5-iyul ürümchi weqesi" yüzbérip intérnat üzuwétishkiche bolghan 5 sa'et ichide saqliwélin'ghan salqin torbékítige yezilghan weqe we namayish toghursidiki yazmilarni körüp otimiz.

Resim 09: Salqin torbékiti munberdin élin'ghan. 2009- yili-7-ayning 5- kuni kech sa'et 8:20

هازىر ۋەزىيەت جىددىي ، نەنمىدا 17 ئۇيغۇرنى ماشىنا بىلەن بېسىپ ئۆلتۈرگەندىن سرت ، ئاق مەسجد ئەتراپىدىكى بارلىق يولۇچلارنىڭ تۇتقانلىرىنى تۈرۈپ ، ھەتا نەق مەيداندا ئۇيغۇر ساقچalar ئۇيغۇر قېرىندىاشلىرىمىغا ئوق چىقاردى، ھەتا زەھەرلىك گاز بىلەن كىشىلەرنى زەھەرلەپ ، كىشىلەرنى كۆزىدىن ياشى ئاققۇزۇدتى. نەچچە يۈزلىگەن ساقچalar ئۇيغۇرلاغا ئوق چىقاردى، ھازىر جىددىي ھەركەتىه.. ئوق ئاۋازى ئاڭلىنىۋاتىدۇ.... بومبىلار پارتىلاۋاتىدۇ..... ئاھ ئۇيغۇر..... ئوق ئاۋاز، قايتا ئۇچ ۋىلایەت ئىنلىك ئۆزىلەتكەن قۇرغالغانىدەك قىلدۇ.... بۇ تېما تەستىقلانىسا مەن يەنە يازىمەن ھەتا تەستىقىن ئۆتكىچە .. خىتايالار ئەدىبىنى يەۋەتسدۇ... نەچچىمىڭلاغان ئۇيغۇر قارشىلەق كۆرسەتمەكتە.. مانلا منىڭ دۈكىنىمۇ بېسىپ كىردى..... اەدۇ: اسادەرتقە

Resim 10: Menbe Salqin turbékiti munbirdin élin'ghan.

خالس نازىر

2001- يىلى 6 - ئاينىڭ 26 - كۈنىي گۈزىدۇك شىياوچۇن شۇرى ئۇپۇنچۇق زاۋىتىدا، زاۋىتىنىڭ ئىشچىلار ۋە سەرتىن ئىرىگەن 10 مىسىدىن

ئارىزق خەنزاڭلار بېرىلىشىپ باسقۇنچىلىق قىلدى دىكەن تۆھەت بىلەن كەچ سائىت 12 دىن ئىتىكەن سائىت 7 كەچە، قولىدا تۈمىزىنىڭ

مۇنىقى بولىمىغان يۈلە كىسىز ئۇپۇنچۇلارنىڭ ياتىقىغا كىربى ، بىخۇناھلارنى ئۇز - چاپ قىلب ئۆلتۈرگەن. ناقى بىداندا 50 نېر ئۇپۇنچۇ

قېرىندىشىمىز ئۆلگەن. قالغان 300 گە يېقىن ئۇپۇنچۇلارنىڭ قېچىپ كۈچلەردا سەرگىردا بۇلۇپ يۈرمەكتە.

تەپسىلاتنى : <http://bbs.salkin.cn> ۋە باشقۇقا توربەتلەر.....!

زەتەرمىم قېرىندىشلىرىمىز مانا بۇگۈن بۇتكۈل ئۇپۇنچۇلارغا كەلگەن بۇنداق ئېچىنىلىق بالا - قازالار ئالدىدا ھەتتا قۇباشىمىز ماتەم توتسۇتسىدۇ ، اما بۇگۈن نۇرغۇنلىغان ئاتا - ئانسالار ئاشۇ ئولۇپ كەتكەن قېرىندىشلىرىمىز ئۇچۇن ئۇنلۇكىرەكىمۇ ھازىرا ئېچىشقا جۈزئەت قىلامماي قان ئىچىدە يىغىلاشتادۇ . بىز قېرىندىشلىرىنىڭ بېقتە تور دۇنياسىدىلا ماتەم توتسۇلا قالماستىن بىلەكى ھاراق - شاراب، قىمار، تاماخغا شىرىك بولغان رىلىرىمىز ، باللىرىنىڭ ئوقۇشى ئە خلاقى بىلەن ڪارى يوق رېستۇرانلاردا قاتار چاي، توپى - تۆكۈن بىلەن ئاۋارە بۇلۇتقان ئاياللىرىمىز، ھەدىسىلا ذەببەت، ئۇپۇن - تاماشا ئۇچۇن «ئازاپ» چىكۈزۈلەن ئاشلىرىنىڭ بىزنىڭ شەبتە كەتكەن ئاشۇ قېرىندىشلىرىمىز ئۇچۇن ئۇن - تىنسىز ، خالس ئۆتكۈزۈلەن بۇ نېزىمىزىگە قاتىشىپ بېرىشىڭىلارنى، ۋاقتىنچە ئۇپۇن تامايشنى توختوتۇپ، باللىرىمىزنىڭ بىهودە كەتكەن قېسى ، سىللەتلىرىنىڭ كەلخۇسى ئۇچۇن ئاز - تولا كۈچ چىقىرىشىڭىلارنى سورايمىز.

ۋاقتى: بۇ باغافاقىنى تاپشۇرۇلغان كۈندىن باشلاپ .

ئورنى: ھەر قايىمىز ئۆز عۆزگۈلىرىزىدە

بۇ باغافاقىنى تاڭلىۋەتمەڭ ، چۈقۈم باشقاڭىمىز بۇ نېزىمىزىگە داخل بۇلۇشقا سەپەرۇفر قىلىڭ. چۈنكى بۇ باغافاقى تۆھەت ، خورلۇقلار

- “5-iyul ürümchi weqesi” din kényin uyghur torbékétlirining taqilishi

Tinchliq bilen bashlan'ghan "5- iyul ürümchi namayishi" xitay hökümitining qoralliq küchliri teripidin zorawanliq bilen basturulup "qalaymiqanchiliq" qa özgertilgendifen kényin shu kuni kech ürümchi waqtı sa'et 8 yerimlerdin bashlap intérnét we téléphone alaqiliri üzüwtildi.

Nurghunlighan uyghur torbékétliri shuningdin étibaren taqiwétildi. Weqe yüzbérip bir yilgha yéqin waqt ötkendin kényin az sandiki birqisim uyghur jem'iyyitige anche tonushluq bolmighan uyghur torbékétlirining qayta échilishigha yol qoyulghandin bashqa kop sandiki bolupmu jem'iyetke tonulghan nopuzluq uyghur torbékétliri pütünley taqiwétildi.

Bu heqte bash shtabi parizhdiki chégrasiz muxbirlar teshkilati 2009- yili 29- öktebir mexsus uyghur torbékétlirining hazırqi dunya toridiki ehwali heqqide tekshürüşh élip barghan bolup, tekshürüşh netijisidin melum bolushiche 2009- yili 10- aygha qeder 85 % tin artuq uyghur torbékétliri xitay da'iriliri teripidin dawamliq taqaqliq halette turuwatqanlıqını éniqlap chiqqan.³⁷

Xitayning shinjang uyghur aptonom rayonluq xelq wekiller qurultiyi 2009- yili 27- séntebir yighin échip intérnét we tor uchur alaqilirini téximu qattiq chekleydighan yéngi bir belgilime maqullidi.³⁸

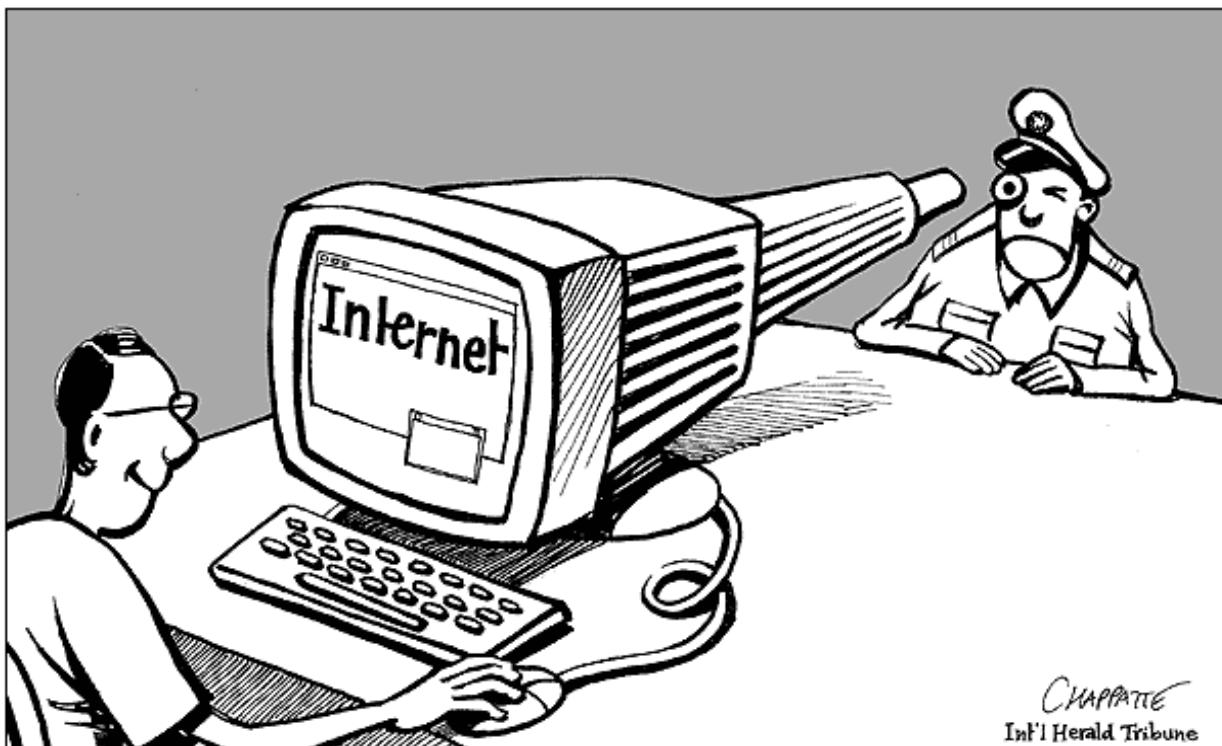
³⁷ Chégrasiz muxbirlar teshkilati 2009- yili 29- öktebir mexsus uyghur torbékétlirining hazırqi dunya toridiki ehwali heqqide tekshürüşh élip barghan. Eslı menbe: [Reporters Without Borders has surveyed access to websites dedicated to the Uyghur community, including sites in the Uyghur language, in Mandarin and sometimes in English. These sites, operated by Uyghurs for Uyghurs, are for the most part inaccessible both to Internet users based in Xinjiang and those abroad. More than 85 per cent of the surveyed sites were blocked, censored or otherwise unreachable]

http://en.rsf.org/china-survey-of-blocked-uyghur-websites-29-10-2009_34859

³⁸ "Adalet, adalet"- 2009- yili iyul xitayning shinjangda yuzbergen narazlıq herketler. Xelq'ara kechürüm teshkilati. [China: "Justice, justice": The July 2009 protests in Xinjiang, China]:

<http://www.amnesty.org/en/library/asset/ASA17/027/2010/en/6d1f0a1a-f04e-49ee-9c8b-7559c080ca93/asa170272010ug.pdf> 30-betler

Resim 10: Döletlerning intérnétqa bolghan tosqunluqliri. Menbe <http://www.menassat.com> din élindi.



- “5-iyul ürümchi weqesi” din keyin qolgha élin’ghan uyghur torbéketlirining bashqurghuchiliri, yazghuchilar, terjiman we muxbirlar

Xitay da’iriliri weqe yüzbérip hazarighiche nahayiti az sandiki uyghurlarning qolgha élin’ghanliqi yaki ölümge höküm qilin’ghanliqini resim shekilde xelq’araghha ashkara élan qilghandin bashqa nahayiti kop sandiki “5- iyul ürümchi weqesi” ge baghlinip qolgha élin’ghan uyghurlarning teqdiri hazarighiche qaraghu halette turmaqta.

Ishenchlik uyghur menbelirining körsitishiche peqet diyarim, salqin we shebnem qatarliq nopuzluq uyghur torbéketlirining munber sehipiliride tizimlitip maqale yazidighan uyghur torbet yazarlirining az dégende her bir torbékettin 100 din artuq kishining weqe yüzbergendin keyin saqchilar teripidi tutup kétilgenlikini ilgiri sürmekte.³⁹

³⁹ Erkin Asiya Radiosi xewri. RFA news: Uyghur Web Moderators Get Life 2010-08-08: “Salkin were arrested over July 5. We can estimate that if we add in the moderators of the other two major Uyghur websites, Diyarim and Shebnem, at least 300 Web moderators [must be] detained and jailed in the Uyghur region now.” <http://www.rfa.org/english/news/uyghur/sentence-08082010190802.html>

Towende hazirghiche melum bolghan intérnét we uyghur torbékétlirige baghlinip qolgha élinip höküm chiqirilghan birqisim uyghur torbékétlirining bashqurghuchiliri, yazghuchilar, terjiman we muxbirlarni tonushturup otimen:

Gülmire Imin

Gülmire imin salqin torbékítining torsehipe yazghuchisi. Ürümchi sheher tengritagh rayonluq hökümet sherqiy qowuq (tiyanshan dongmin) ish bashqarmisining mes'ul xizmetchisi. U 2000- yili shinjang uniwersitétning terjimanlıq kespini püttürgen. Gülmire imin 2010- yili 4-ayning 1- küni xitayning ürümchi ottura sot mehkimisi teripidin muddetsiz türme jazasigha höküm qilindi.



Resim 11: *Gülmire imin. Süret xitay merkizi CCTV qanilida bérilgen "5- iyul qalaymaqqanchilighining beshidin axirighiche" namliq xewerdin köchürüp élindi.*

Xitay CCTV télémédiisining⁴⁰ bergen "5- iyul qalaymaqqanchilighining beshidin axirighiche" namliq xewerde éytishiche gülmire weqedin burun ehmet tursun ýetekchilikidiki 6 kishidin terkib tapqan 5- iyul küni ürümchide namayish qilishni pilanlash rehberlik guruppisigha muxter, memetjan abdulla, tursun muhemmet, gülner memetler bilen birlikte qatnashqan.

"gülmirenning soti échilghan waqitta u sotta özining saqchilarining yighiwélish orunlirida tutup turulghan waqitta bu tutup turush orni ademler bilen liq tolup ketkenlik, u yerde yuyunush shara'itlirining yoqluqi, uningha usuzligi üçün tuzluq su bérilgenlik, hajetxanigha bérishqa yol qoymihanliqi, urulghanliqi we bu sewebtin bedinide qalghan jarahetlerning dawalashsiz qaldurulghanliqi qatarliq ten jazasigha we xorlinishqa uchurghanliqini éytishqa urun'ghan. Eng axirida gülmire özimu bilmeydighan néme mezmunda yézilghanliqi namelum bir höjjetke imza qoyushqa mejbur qilin'ghan".⁴¹

⁴⁰ Erkin Asiya Radiosi xewri. RFA news: Uyghur Web Moderators Get Life 2010-08-08: <http://www.rfa.org/english/news/uyghur/sentence-08082010190802.html>

⁴¹ "Adalet, adalet"- 2009- yili iyul xitayning shinjangda yuzbergen naraziq herketler. Xelq'ara kechürüm teshkilati. [China: "Justice, justice": The July 2009 protests in Xinjiang, China]: <http://www.amnesty.org/en/library/asset/ASA17/027/2010/en/6d1f0a1a-f04e-49ee-9c8b-7559c080ca93/asa170272010ug.pdf>

Dilshat Perhat

Dilshat perhat uyghur torbetchilikige kop netije qoshqan, uyghur jem'iyyitide zor tesir qozghighan <diyarim.com> torbékítining qurghuchisi. U 2003- yili shinjang uniwersitétining axbarat kespide oquwatqan waqtida diyarim torbékítini qurup chiqqan. Dilshat perhat "5- iyul ürümchi weqesi" yüzbérip uzaq ötmeyla tutup kétilgen we taki 2010 – yili ürümchide ýepiq sot échilishqa qeder bolghan bir yilgha ýeqin waqt mexpiy tutup turup soraq qilghan⁴².

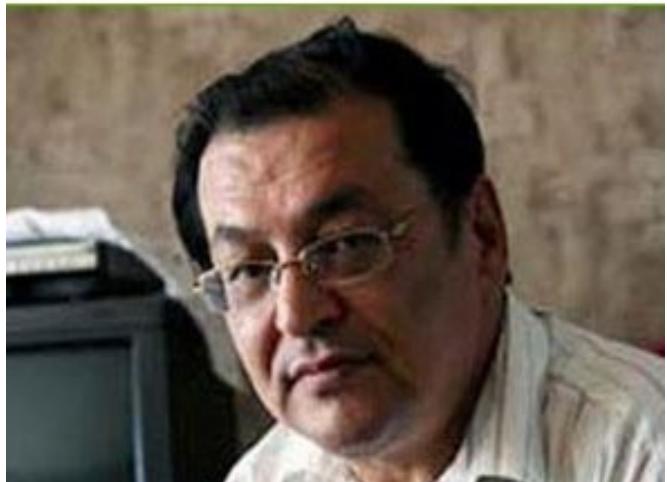


Resim 12: *Dilshat Perhat. Süret <diyarim.com> torbékítidin köchürüp élin'ghan.*

Xitayning ürümchi sheherlik ottura sot mehkimisi 2010- yili 7- ayda mexpiy sot échip dilshat perhatni 5- yilliq türme jazasigha höküm qilghan.⁴³

Gheyret Niyaz

Gheyret niyaz 2009- yili 1-öktebir "5- iyul ürümchi weqesi" ge baghlinip qolgha élinishtin burun xinjang iqtisad gézitining kespiy muxbir, qoshumche <Uyghur online> torbékítining torbet yazghuchisi idi⁴⁴. Gheyret niyaz 1982- yili merkizi milletler institutining xitay edebiyati fakultétini püttürgen. U xitayda tonulghan zhurnalistlarning biri.



Resim 13: *Gheyret Niyaz. Süret <uyghurbiz.net> torbékítidin köchürüp élin'ghan.*

⁴² Amérika qelemkeshler merkizining chaqiriqi: [PEN American Center: "Appeal : Gheyret Niyaz, Dilshat Perhat, Nureli, and Nijat Azat" August11, 2010]: <http://www.pen.org/viewmedia.php/prmID/5236/prmID/1610>

⁴³ Erkin Asiya Radiosi xewiri: Diyarim' torining qurghuchisi dilshat perhatning sotlinish ewwalı. 2010-09- http://www.rfa.org/uyghur/programmilar/insan_heqliri/diyarim-dilshat-perhat-09152010192217.html?encoding=latin

⁴⁴ Erkin Asiya Radiosi xewiri: [Radio Free Asia news: Fate of Uyghur Journalist 'Unknown'] 1/11/2009: <http://www.rfa.org/english/news/uyghur/journalist-11012010101314.html>

Gheyret niyaz ilgiri - kényin bolup, xinjang qanunchiliq gézitining mu'awin bash muherriri, ishxana mudiri, "qanun mejmu'esi" zhurnilining mu'awin bashliqi, shinjang iqtisad gézitining muxbiri qatarliq wezipilerni ötigen.⁴⁵

Saqchilar gheyret niyazning qolgha élinish sewebi heqqide a'ilisidikilerge bildürüshiche uning "5 - iyul ürümchi weqesi" hem "3 - séntebir xitaylar namayishi" da xitaylarning uyghurlarni urush weqesi heqqide chet'el muxbirilirining ziayritini qobul qilghanliqi seweb bolghan. Xitay ürümchi ottura soti 2010- yili 7-ayning 23- küni mexpiy sot échip gheyret niyazni "dölet bixeterlikige ziyan yetküzgen" dégen jinayet bilen 15 yilliq qamaq jzasigha höküm qildi⁴⁶.

Yuqırıqılardin bashqa yene "5- iyul ürümchi weqesi" ge baghlinip muddetsiz qamaq jzasigha höküm qilin'ghan xitay býejing merkizi radi'o istansisi uyghur tilida anglitish bölümining muxbiri, qoshumche terjiman we salqin torbékítining torbet yazari

Muhemmedjan Abdulla⁴⁷ ependini, 10 yilliq qamaq jzasigha höküm qilin'ghan shebnem torbékítining qurghuchisi **Nijat Azat** ependini we 3 yilliq qamaq jzasigha höküm qilin'ghan salqin torbékítining qurghuchisi **Nur'eli Obul**⁴⁸ ependilerni; hem bu yerde ismi yézilmaghan yaki hazirghiche xitay hökümiti teripidin türmilerde mexpiy tutulup turuluwatqan yüzlegen hetta minglighan uyghur xelqining pikir erkinliği, hörlüğü, insaniy heq-hoquqi üçhün küresh qilish bedilige türmilerde azab chékiwatqan erkinlik jengchilirige, uyghurning küreshchan, söyümlük perzentlirige alahide hörmitimni bildürimen we ularning a'ile tawabatlirigha sebre taqet tileyment.

⁴⁵ Erkin Asiya Radiosi xewiri: Uyghur aptonom rayonluq hökümet dairiliri gheyret niyazni sotlimaqchi
http://www.rfa.org/uyghur/xewerler/tepsili_xewer/gheyret-niyaz-07192010224429.html/story_main?encoding=latin

⁴⁶ Erkin Asiya Radiosi xewiri: Gheyret niyaz üstidin yipiq sot échildi. 2010-07-23
http://www.rfa.org/uyghur/xewerler/tepsili_xewer/gheyret-niyaz-07232010193117.html?encoding=latin

⁴⁷ Uyghur zhurnalista mudetsiz qamaq jazası bérildi. [Uyghur Journalist Handed Life term]:
<http://www.uyghurpen.org/news-id11.html>

⁴⁸ Amérika qelemkeshler merkizingin chaqırıqi- [PEN American Appeal: Gheyret Niyaz, Dilshat Perhat, Nureli, and Nijatzat]:
<http://www.pen.org/viewmedia.php/prmMID/5236/prmID/1610>

Xulase

*"Herbir insan tughulushidinla erkin sözlesh we pikir bayan qilish hoquqigha ige. Insanlarning pikir qilish, herxil neshriyat wasitiliride neshr qildurush, uchur bilen teminlesh erkinlikli tosqunluqqa uchrimasliqi kérek."*⁴⁹

- "Dunya kishilik hoquq xitabnamisi" din

Bügünkü dunya téxi "térror urushi" ning is - tütekliri qaldurghan achchiq izlarni yüzközliridin tazilashqa ülgürelmey turuwatqanda dünya yene "iqtisadiy krizis" patqiqigha pétip qélip néme qilarini bilelmey her terepke qarap pitirashqa bashlidi... mana mushundaq ajayibatlar bilen tamamlan'ghan bu 21- esirning birinchi on yilini tarix bétige putken qelemning siyahliri qurumay turupla tuyuqsızla ottura sherkni oz ichige alghan pütkül ereb dunyasida démokratiye we erkinlik küreshlirining yan'ghini yénishqa bashlidi.

Tunisiye we misirdek diktator tuzum we diktatorlarning aghdurup tashlinishi xelq kúchining, xelq arzusining neqeder kúchlüklükini, bir dölette xelq iradisi eks etmigen herqandaq bir siyasiy hakimiyet tüzümining we jem'iyetning haman gumran bolidighanlıqidek bir heqiqetni "insaniy heq-hoquq" largha, démokratiyige "zemzem süyi" ge teshna bolghandek ussuzluqtin changqap halidin ketken uyghur xelqige ajayip qimmetlik bir dersni ögettı. Shuni qet'iy qılıp éytalaymızki mana bu démokratiye we erkin pikir erkinlikining tunisiye we misir xelqige bergen shipaliq inqilab dorisidur.

Men bu maqalining xulasısını yézip olturghan bu peytlerde 18 kündin buyan misirda dawam qiliwatqan xelqning démokratiyini telep qılıp élip barghan shiddetlik namayishi axiri ghelibe qazinip 30 yıl hakimiyet sürgen misirning diktatori mubareknı texttin ghulatti... men ixtiyarsız hayajanlandım chünki bu hem méning xushallıqım idi. Némishqa dégende, sewebi - "bashqılarning qayghu we xushallıqiga teng shérik bolush" adem we hawa animizdin biz bendilerge qalghan eng addiy bir adimiylik xususiyettur.

⁴⁹ Xelq'ara Qelemkeshler Uyghur Merkizi: <http://www.uyghurpen.org/uyghurche.html> yaki <http://www.uyghurpen.org>. Uyghurche: "Dunya kishilik hoqoq xitapnamisi": http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/uig.pdf

Bügün en'gliyilik bir dostum bilen misir heqqide parangliship qélib u mendin mundaq bir so'alni soridi: "xitay hökümiti 1989- yilidiki tiyen'nmin oqughuchilar herikitini qanlıq basturdi. 2008- yili tibette bolghan namayishni we silerning wetininglar ürümchide bolghan 2009- yilidiki narazılıq namayishlarning hemmisini qoral küchi ishlitip qanlıq basturdi. Men shuningha heyranmen, némishqa misir oz xelqini qanlıq basturmidi emma xitay hökümiti her qétim namayish bolsa qanlıq basturup adem olturidu?".

Bu dostumgha bergen jawabim mundaq boldi: "men rasttin éytsam sizning bu so'alingiz addiy bir so'al emes. Méningche misir bilen xitay döletlirini sélishtursaq bu yerde her ikki döletning bir-birige oxshaydighan we oxshimaydighan terepliri bar. Oxshaydighan terepliri ularning hemmisi hoquqqa amraq. Oz xelqining iradisini ekisetturmigen, insani heqlirini depsende qilip kelgen, oz qanunlirini toghra ijra qilmaghan diktator tuzumdiki döletlerdur. Oxshimaydighan teripi bolsa xitay dölitli uyghur we tibetlarning zéminini qoral küchi bilen bésiwélib özining dölitige qoshuwalghan. Shunga bu tarxiy nuqtini mundaq analiz qilsaqmu bolidu yeni egerde 1967- yilidiki misir – isra'il urushida isra'iliye urushta yéngip sinay yérim arilini bésiwalghan idi egerde bu mesilini chüshinishke asan bolsun üchün yene bir éhtimalliqni perez qilip baqsaq mesilen shu waqittiki urushta eger isra'il pütün misirni pelestinst'ge oxhash bésiwalghan bolsa, u chaghda misirliqlarmu uyghur we tibetliklerdek isra'iliyining ishghal qilghuchi mustemlike hakimiyitige qarshi namayish qilsa xitay hökümitidek ademlerni étip, namayishni qoral küchi bilen basturushi mumkin idi."

"Qoral kúchige tayinip xelqlerning narazılıqını basturush dunyadiki herqandaq bir mustemlikichi kúchning oxshash bolghan xarakteridur. Démekchi bolghinim xitaydiki mesile tiyen'nmin weqesidin bashqa weqelarning hemmisi bu yerdiki yerlik étnik milletlarning oz hoquqini, teqdirini özi belgileş, zémin hoquqini telep qilishtek milliy mesilidur. Misirda yüzbergen bu qétimqi mubarek hakimiyitini aghdurush mesilisi bolsa misir xelqining oz jem'iyyitini qandaq qurush, mustebit tuzumni qandaq özgertishtek ichki mesiledur. Bu yerdiki négizlik perq uyghur we tibetliklarning xitaygha qarshi narazılıq heriketliri mustemlike qilghuchi döletke körsetken narazılıq herikitidur. Misir hökümiti misir xelqi üchün peqet bir mustebit dölet xalas, yene kélib misirdiki bu herikette mustemlike qilin'ghuchi millet bilen mustemlike qilghuchi millet otturisidiki küresh munasiwiti shekillenmigen. Shunga bu tereptin xitay misirdin tüptin perqlinidu."

Misir xelqining 30 yil höküm sürgen diktatorning aghduralishida nezerdin saqit qilghili bolmaydighan muhim bir amil xelq'ara jem'iyyetning we axbarat wasitilirining misirdiki weqening tereqqiyatigha bashtin ayaq yéqindin közitip turushi, hésdashliq qilishi we medet bérishidur. Hetta misirdiki namayish bashlan'ghan deslepki 5 kün dawamida mubarek réjimi misirning xelq'ara bilen bolghan intérnat we tor alaqilirini qismen üzüwetken bolsimu emma del bu waqitta dunya torining eng chong giganiti bolghan Google dek shirketlarning misir xelqining hökümetke qarshi démokratiye telep qilish namayishini qollap namayishchilarning dunya bilen bolghan baghlinishigha kapaletlik qilish üchün yéngi téxnika bilen temillishidur. Yeni google shirketi misirda intérnat

cheklen'gen künlerde namayishchilarning qollinishi üçün mëxsus téléléfon nomurliri tarqitip intérnétqa kirelmigen namayishchilar birer ehwalni melum qılısh üçün béktilgen téléléfon nomurgha téléléfon qilsa, téléléfonda sözleshken mezmunlarni google shirkiti tékistke aylandurup tweeter ijtimá'iy alaqe töride eynen neshr qılıp dunya metbu'atlıriga waqtida bildürüp turdi. Misirdiki namayish jeryanlirini tepsilati boyiche dunyadiki axbarat orunliri keng-kölemde xewer qildi jümlidin dunyadiki eng chong xewer agéntliqining biri bolghan en'gliye bbc bu qétimqi misir namayishini uda 18 kün texminen kunige eng az bolghanda 5 sa'ettin artuq xewer berdi.

Démek misir diktatori mubarek herbiy we iqtisadiy jehetlerdin amérikining yardımını élip, qoyuq bir dostane munasiwtelerde bolup kéliwatqan dölet bolghanlıqı üçün gerche mubarek intérnét we tor alaqilirini qismen chekliyeligen bolsimu emma xelq'araliq téléléfon liniyisini üzüp tashlashqa jür'et qilalmidi emma bu ehwallarnı "5- iyul ürümchi weqesi" ni qanlıq basturghan xitay hökümitining diktator réjimiga sélishturushqa peqetla mas kelmeydu.

Xitay sherqiy türkistanda (shinjang) intérnét we tor alaqilirini üzüwétish emes hetta xelq'araliq téléléfon alaqilirinimu yérim yıldın köprek waqt üzüp tashlidi emme nahayitimu échinarlıq yéri shuki dunya bu ishqa kozini yumup sükkütte turdi.

Tolimu epsus men bu qurlarnı yéziyatqan waqtimda misir xelqining namayishini qollap kaniyi yérilip kétishke az qalghan dunya jama'iti (dunya rehberliri we xelq'araliq axbarat wasitiliri) uyghur xelqining adalet, heqqaniyet telep qılıp élip barghan 2009-yılıdiki "5- iyul ürümchi namayishi" ge misir xelqige körsetkendek bu qollashlarning 10,000 de 1 nimu uyghurha körsetmidi.

Bu yerde mu'eyyenleshtürüp éytishqa bolidihan bir oxshashlıq bar u bolsimu yeni uyghur xelqining adalet telep qılıp élip barghan "5- iyul ürümchi namayishi" bilen misir xelqining diktator tuzumni aghdurush üçün élip barghan küreshliride intérnét we tor alaqilirining oynighan nahayitimu ehmiyetlik rolidur.

Xitayning hazır iqtisadiy küchi ötkenki 10 nechche yillargha sélishturghanda zor derijide éship tünüğün yaponiyidin ötüp ketkenlikini bbc xewer qildi (14 féwral bbc xewiri). Xitay amérika qoshma shtatliridin qalsila dunyada ikkinchi orundiki iqtisadiy küchlük döletke aylandı we shuningha munasip halda xitay kommunistik partiyisining hakim mutleq kontrollighidiki xitay dölliti dunyaning oz kückini siyasiy sehnilerning hemme terepliride étirap qilishni arzu qılıp keldi emma bu xitayning oz dölet puqlaririning eng eqelliq bolghan insan hoquqini kapaletke ige qilmay kelgenlikü üçün yéqinqi yillardın buyan uyghur we tibet elliride bolup otken narazılıq namayishlarning qattiq basturulushi dunyaning xitaygha bolghan chüshenchiside selbij qarashlarnı élip keldi bolupmu bu xil

qarashlar 2010 yilliq nobél tinchliq mukapatining sahibi bolghan xitay öktichi liu xiaobo ning dawamliq türmige qamılıp turushi bilen alahide gewdilendi.⁵⁰

Gerche xelq'araliq qanuniy prinsip jehettin hazirqi xitay döleti "dunya insan heqliri xitabnamisi" ge imza qoyghan dölet dep qarilidu chünki birleshken döletler teshkilati omumiy kéngishi teripidin 1948- yili 12- ayning 10- künü parizhda⁵¹ testiqlan'ghan "dunya insan heqliri xitabnamisi"⁵² ge eyni waqitta xitay dölitige wekil bolup xitay milletchi partiyisining (teywen gomindang) wekili pen-chun chuang ependi imza qoyghan⁵³. Buningdin bashqa xitay döleti yene nurghunlighan xelq'araliq ehdinamilerge imza qoyghan bolup bularning ichidin oz puqrallirining her türlüq hoquq - menpe'etlirini kapaletke ige qilishni telep qilidighan 1966- yili 12-ayning 16-küni birleshken döletler teshkilati omumiy kéngishi teripidin qobul qilin'ghan "xelq'araliq ijtimaiy we siyasiy hoquq ehdinamisi" ge imza qoyghan we ijra qilish mejburiytini oz üstige alghan dölettur.⁵⁴ Halbuki xitay pütün dunya teripidin himaye qilinidighan yuqiriqi xelq'araliq eng négizlik ehdinamilerning héch birige emel qilghini yoq.

Undaqta négizlik temimiz uyghur torbetchilikining kelgüsü tereqqiyati qandaq bolidu? Bu su'algha méningche héch bir kishi toghra jawab bérélmesliki mumkin chünki uyghurlarni oz ichige alghan pütün bir xitay jem'iyyiti dawalghush, kélechiki éniq bolmaghan bir yölinishte toqunush we zidiyetler ichide halsirmaqta.

Shuni her waqt nezirimizdin saqit qilmaslıqımız kérekki bir dölet bir milletning qoghdinish qorali we kück qudrigidur. Bir milletning oz iradisini ipadileydighan we milliy menpe'etni kapaletke ige qilidighan musteqil bir döleti bolmisa uning héchnémisi bolmaydu; egerde shu yashighan dölette özige xas perqliq tarixi, medeniyiti we oz til - yéziqi bar bolghan teqdirdimu bu medeniyet we tarix miraslırığa sahib chiqalmaydu we özige tewe qilip qoghdap kényinki ewladlırığa yetküzelmeydu. Bu yéqinqi zaman dunya tarixida alliqachan ispatlinip chiqqan omumiy bir yekündur.

Démek xitay da'irilirining wetinimizde 2000- yilidin bashlap akitliq yolga qoyuwatqan uyghur tilining uyghur ma'aripa qollinishini chekleydighan atalmış "qosh tilliq ma'arip" siyasiti del yuqirida sherlep otken millet we dölet munasiwtirige muwapiq

⁵⁰ 2010 yilliq nobél tinchliq mukapatining sahibi xitay öktichi Liu Xiaobo: http://en.wikipedia.org/wiki/Liu_Xiaobo

⁵¹ "Dunya insan heqliri xitabnamisi" – The Universal Declaration of Human Rights was presented to the United Nations General Assembly at the Palais de Chaillot in Paris, and was adopted on the 10th of December 1948 by 48 Member States: <http://www.un.org/en/documents/udhr/index.shtml>

⁵² "Dunya insan heqliri xitabnamisi" uyghurche: http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/uig.pdf

⁵³ "Dunya insan heqliri xitabnamisi" gha imza qoyghan döletlerning wekilleri- Eleanor Roosevelt (United States of America), René Cassin (France), Charles Malik (Lebanon), Peng Chun Chang (China), Hernan Santa Cruz (Chile), Alexandre Bogomolov/Alexei Pavlov (Soviet Union), Lord Dukeson/Geoffrey Wilson (United Kingdom) William Hodgson (Australia) and John Humphrey (Canada). See: <http://www.un.org/rights/50/game.htm#2> ; http://en.wikipedia.org/wiki/Human_rights

⁵⁴ Xelq'araliq ijtimaiy we siyasiy hoquq ehdinamisi - [International Covenant on Civil and Political Rights]: http://en.wikipedia.org/wiki/International_Covenant_on_Civil_and_Political_Rights

kélidighan mustemlikichi döletning mustemlike astidiki milletni assimilyatsiye qilish üçün qollan'ghan hiyle - mikrillirining ýepiq shekilde ipadilinishi we ijra qilinishidur.

Bu bayanlırimning ispatı qatarida hazırkı musteqil irélandiye jumhuriytini we büyük britaniye we irélandiye birleshme padishahlıqını yeni büyük britaniyege (en'gliyining resmiy dölet atılışı) tewe bolghan yüksek aptonomiyilik hoquqığa ige emma en'gliye én'glizlarining tarixta qurghan "kün olturmas impériyisi" ning texminen 5 esirlik mustemlikisi dawamida axiri oz ana tillirini tamamen yoqitip yaki én'giliz tiligha assimilyatsiye bolup pütünley dégendek én'giliz tilida sözlishidighan milletlerge aylan'ghan shimaliy irélandiye, wésh, shotlandiye qatarlıq britaniyining (en'gliye) aptonom jumhuriyetlerini misal qilishqa bolidu.⁵⁵

Démek uyghurlargha oxhash özining milliy musteqil dölitini quralmaghan bu milletning we bu millet yashawatqan jem'iyetning her sahelerdiki herqandaq bir tereqqiyati yaki intilishlirini waqtı - sa'iti kelgende xojayın - mustemlikichi milletning dölet siyasiti teripidin belgilinidu chünki xitay dölitleri qurulghandin bashlap hazirgha qeder oz qanunni toluq we toghra ijra qilghan dölet emes. Qisqisi xitay qanun dölitleri emes. Bu nuqtini "5-iyul ürümchi weqesi" din kéyin san-sanaqsız uyghurlarning ghayib bölishi yaki qolgha élinishi we pütün uyghur xelqining dunya bilen bolghan alaqisini bir yilgha qeder üzüp tashlishi we uyghur torbékétlerini taqwétishi hettaki hazirgha qeder toluq eslige keltürülmesliki qatarlıq bolup otken weqeler ýeterlik halda ispatlap béréleydu.

Eng axırkı yekün jumilisi shuki bu éniq jawabsız qalghan su'alimizgha toghra jawab tépishimiz üçün xitayning siyasiy weziyyitini yéqindin közitishimiz we yene bir tereptin ünümlük tedbirlerini tépip chiqıp dunyagha téximu ilgiriligen halda uyghurlarning derdelemelirini küchlük anglitishimiz zörürdur.

⁵⁵ Iréland tili britaniyining bashqurushi astida 17- esirdin bashlap ajizlashqa qarap yüzlendi. [Irish language began to decline under British rule after the seventeenth century] : http://en.wikipedia.org/wiki/Irish_language.
http://en.wikipedia.org/wiki/Scottish_Gaelic



* Bu maqalining torbetke qoyulghan nusxisini töwendiki ulinishlardin köreleysiz:

- www.uyghurenensemble.co.uk/en-html/Uyghur-torbetchilikige-nezer.html
- www.uyghurenensemble.co.uk/en-html/Uyghur_Torbetchilikige_Omumiy_Nezer.pdf
- www.uyghurpen.org/Uyghur_Torbetchilikige_Omumiy_Nezer.html
- www.uyghurpen.org/uy/Uyghur-torbetchilikige-nezer.html
- www.uyghurpen.org/uy/Uyghur-torbetchilikige-nezer.pdf

